

Nolltolerans mot diskriminering och kränkande behandling

– lagens krav och huvudmannens ansvar

Beställningsuppgifter:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
Telefon: 08-690 95 76
Telefax: 08-690 95 50
E-postadress: skolverket@fritzes.se

Beställningsnummer: 10:1211
ISBN: 978-91-86529-28-4

Grafisk produktion: AB Typoform
Illustrationer: Caroline Linhult Andersson
Tryck: Danagårdlitho 2011

Innehåll

- 4 Aktivt huvudmannaskap
- 6 "Jag kände mig så himla rädd"
- 10 Lars Arrhenius: "Nolltolerans är ingen utopi utan ett rättesnöre"
- 16 Fakta och begrepp om diskriminering och kränkande behandling
- 19 Erik Nilsson: "Rektorerna måste känna till elevernas vardag"
- 23 Vad är svårt – och vad behöver huvudmannen följa upp?
- 25 Förebygga diskriminering och kränkande behandling
- 28 Anna Wide: "Ingen naturlag att behöva bli kränkt i skolan"
- 33 Vad är det som är så normalt med det normala?
- 35 Normkritik i praktiken
- 37 George Svéd: "Kunskap om normer nödvändiga för att diskrimineringen ska synas"
- 41 Elza Dunkels: "Nätet gör kränkningarna synliga"
- 43 Utredning och dokumentation när något hänt
- 47 Om huvudmannen blir stämd
- 48 Stefan Hult: "Rektorerna tvingas uppfinna hjulet gång på gång"
- 51 Från skadestånd till ett fungerande arbete mot trakasserier och kränkningar**
  - 52 Kränkt men upprättad – elvaårige Andreas fick en ursäkt och Halmstad har vänt en negativ trend
  - 58 "Vi har påbörjat ett långsiktigt kvalitetsarbete"
  - 60 "Jag lär pedagogerna att inte vara osäkra i kontakterna med föräldrarna"
- 64 Hur otrygg är skolan?
- 67 Lästips

Förord

Barn- och elevskyddslagen från 2006 skärpte kraven på skolornas systematiska arbete mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Något utvecklade finns nu samma krav i skollagen (2010:800) och diskrimineringslagen.

Under åren som följt har omfattande informationsinsatser genomförts för att stödja förskolor och skolor i deras arbete att följa lagens krav. Myndigheten för skolutveckling har arrangerat nationella konferenser om likabehandling. Barn- och elevombudet och Diskrimineringsombudsmannen har framställt handledningar för hur man gör likabehandlingsplaner. Forum för levande historia har producerat elevmaterial och Skolverket har utarbetat allmänna råd. Men även om skolornas arbete förbättrats finner Skolinspektionen fortfarande brister i en stor del av skolorna och antalet anmälningar till Barn- och elevombudet om kränkande behandling ökar.

I april 2009 fick Skolverket i uppdrag från regeringen (U2009/2848/S) att genomföra insatser som främjar, stärker och sprider kunskap om skolans värdegrund. En del i uppdraget var att i samråd med Diskrimineringsombudsmannen och Statens skolinspektion utarbeta detta stödmaterial om diskriminering och kränkande behandling utifrån vad som föreskrivs i diskrimineringslagen och skollagen.

Under våren 2010 genomförde myndigheterna tillsammans, och då även med Arbetsmiljöverket, Barn- och elevombudet, Sveriges kommuner och landsting och Friskolornas riksförbund, nationella konferenser som satte ljuset på huvudmannens ansvar för dessa frågor. Cirka 1 000 rektorer, förvaltningstjänstemän och förtroendevalda deltog i konferenserna och slutsatserna från dessa möten och dialoger har legat till grund för denna skrift.

Stödmaterialiet *Nolltolerans mot diskriminering och kränkande behandling – lagens krav och huvudmannens ansvar* vänder sig till rektorer och skolhuvudmän. Så tillvida skiljer sig detta stödmaterial från tidigare informationsinsatser som har haft lärare och annan skolpersonal som huvudsaklig målgrupp. Innehållet resonerar kring ansvarfördelning, uppföljningssystem och skildrar fall då huvudman blivit anmäld.

Genom intervjuer med myndighetsrepresentanter och personer i ledningsfunktioner i verksamheterna ges exempel på hur arbetet mot diskriminering och kränkningar kan se ut och hur det kan utvecklas. Ambitionen är att genom fakta och lärande exempel inspirera till ett förbättrat arbete på olika ledningsnivåer och i alla skolformer.

Samtliga texter är författade av vetenskapsjournalisten Thomas Heldmark. Stöd-
materialet har tagits fram i samarbete med Arbetsmiljöverket, Diskriminerings-
ombudsmannen, Skolinspektionen och Barn- och elevombudet efter samråd med
Socialstyrelsen, Statens folkhälsoinstitut, Barnombudsmannen, Forum för levande
historia, Ungdomsstyrelsen och Delegationen för mänskliga rättigheter.

Helén Ängmo
Tf generaldirektör

Annika Hjelm
Undervisningsråd

Aktivt huvudmannaskap

– för skolor och förskolor utan diskriminering, trakasserier och kränkande behandling

Flertalet skolor får underkänt av Skolinspektionen i sitt arbete mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Detta trots att de allra flesta skolor och förskolor drivs av en vilja att alla barn och elever ska vara trygga och trivas.

En av orsakerna kan vara att huvudmännen, de som är högst ansvariga för skolan, förskolan och vuxenutbildningen, inte alltid tar tillräckligt ansvar. Rektorer, förskolechefer och lärare lämnas att på egen hand försöka följa skollagens och diskrimineringslagens krav. Deras arbete följs inte alltid upp av huvudmännen. Denna brist på stöd kan tolkas så som att området inte är prioriterat av huvudmännen, vilket är rakt det motsatta mot vad lagen signalerar.

Lagstiftningen som vuxit fram de senaste åren skärper kraven på skolornas och förskolornas arbete mot olika former av kränkande behandling. Det råder nolltolerans. Det vi inte accepterar på en arbetsplats för vuxna, accepterar vi heller inte att barn och elever utsätts för.

Detta ställer högre krav än tidigare på högsta ledningen. Det är skolans huvudman, den kommunala nämnden eller den fristående skolans eller förskolans styrelse, som är ansvarig, juridiskt och ekonomiskt, om något barn eller någon elev far illa. Huvudmannen har ansvar för att följa upp arbete. Det behövs ett aktivt huvudmannaskap som grundas på kunskap om vad som händer i skolan, på fritidshemmet och i förskolan.

En del skolor använder sig av särskilda namngivna program i sitt arbete mot kränkningar och mobbning. Skolverket har utvärderat metoder mot mobbning och förordar inget program i sin helhet. Delar av program kan användas som inspiration och källa till enskilda insatser. Det är viktigt att en skolas arbete bygger på varje verksamhets egna kartlagda behov och erfarenheter. Om beslut om användning av program tas utan förankring bland dem som ska arbeta med det finns risk att insatserna missförstås men också risk att det utvecklas motstånd mot programmet. Programarbete ersätter inte det arbete lagen kräver och som ska dokumenteras i skolornas planer mot diskriminering och kränkande behandling.

Den här skriften är tänkt som ett stöd till rektorer, förskolechefer, förvaltningschefer och förtroendevalda i nämnder och styrelser i arbetet mot kränkningar. Den

är också tänkt som ett stöd – och en uppmaning – till huvudmännen att ta ett mer aktivt ansvar.

Fortsättningsvis använder Skolverket i den här skriften benämningen skolan och avser då all skollagsreglerad verksamhet, det vill säga förskola, förskoleklass, grundskola, sameskola, grundsärskola, gymnasieskola, gymnasiesärskola, specialskola, kommunal vuxenutbildning, särskild utbildning för vuxna, utbildning i svenska för invandrare och fritidshem.

”Jag kände mig så himla rädd”

När Yasmine gick i åttan tillbringade hon rasterna på skoltoaletten. Det brukade hon göra för att få vara i fred från sina mobbare. Hon satt på det nedfällda toalettlocket och väntade på att det skulle ringa in. Först då skulle hon lämna toaletten. Om hon väntade tills alla gått in i klassrummet skulle hon kanske slippa att de hostade ordet hora i hennes öra, att de kallade henne miffo eller att de sjöng den där sången om hennes mamma. Den här gången hade hon hängt sin väska utanför.

Plötsligt hör hon att det står en grupp elever utanför toaletten. De stöjar och skrattar. De börjar rycka i dörren och frågar vem som är därinne. Yasmine svarar inte. De fortsätter att rycka och Yasmine säger att det är upptaget.

– Jaså det är du din jävel.

Barnen hör att det är Yasmine. Då ringer telefonen i Yasmynes väska. De river och sliter i hennes väska och tar fram luren.

– Det är din jävla morsa i telefonen.

De viskar med varandra.

– Kom ut din fula jävel så ska vi döda dig.

Yasmine berättar:

”De sparkade på dörren, skrek könsord, hora, att de skulle döda mig. Jag kände mig så himla rädd. Jag grät. Jag har astma och kände hur jag började få ett anfall. De stack kondomer under toalettdörren och sa att det skulle ’få ut den kåta subban’. De skickade in lappar, hängda gubbar, att jag skulle dö.”

I det läget säger en av eleverna att han har nyckel till toalettdörren. Han låser upp och Yasmine håller emot så att hon får blåsor och sår på händerna. Hon gråter. Får panik: Tänk om jag dör härinne? En lärare hör vad som händer. Hon kommer fram och ber eleverna att flytta på sig. Men flera vägrar att flytta sig.

Det som inträffade på skoltoaletten var kulmen på många års mobbning mot Yasmine. Det hade börjat redan de första åren i skolan. Yasmine såg annorlunda ut, var längre och lite större än sina jämnåriga. Hon gillade att klä sig i rosa. Det räckte för att barnen skulle kalla henne ful, spotta på henne, ropa på sina äldre syskon som lade hopprepert runt halsen på henne och drog till. Lärarna på skolan såg inget eller ville inte se.

RYKTET SOM MOBBOFFER FÖRFÖLJDE YASMINE

Yasmine hade bytt skola redan i femte klass. Men ryktet att hon var ett mobboffer hade fastnat på henne som ett kladdigt tuggummi. Att skolan hon flyttade till kallade sig Framtidens Skola och profilerade sig som mobbningsfri hjälpte inte Yasmine. Kränkningarna fortsatte.

”Efter några veckor visste alla att jag var ett mobboffer. Om man en gång varit mobbad hamnar man i världens underläge och då är det okej att fortsätta.”

På skolan fanns en KKK-grupp. KKK står för Ku Klux Klan. De visste att Yasmīnes pappa var invandrare och därför skulle hon dö, menade gruppen. Yasmine blev fumlig och osäker, hon blev ett lovligt villebråd som även lärarna gav sig på. Yasmine minns en musiklärare som när Yasmine hade misslyckats sätta på en förstärkare sade: ”Ja, jag vet att du är ett miffo Yasmine, men du har snygga läppar.”

Det fanns en mobbningsgrupp på skolan, men ingen visste vad de sysslade med. I vart fall inte Yasmine eller hennes mamma, som flera gånger försökte uppmärksamma skolan på det Yasmine var utsatt för. Det fanns också en ritual som skolan genomförde vid några tillfällen. Den gick ut på att man samlade mobbarna och Yasmine och krävde att alla, inklusive Yasmine, skulle säga förlåt. Sedan skulle allt vara bra. Det bestämde rektorn. Men allt var inte bra. Så fort de vuxna vänt ryggen till fortsatte mobbningen.

EN HATLÅT SPREDS PÅ INTERNET

Yasmine försökte anpassa sig. Hon färgade håret blont. Hon som gillade färgglada kläder, klädde sig allt gråare och allt mer nedtonat. Men det hjälpte inte. När hon mötte sina mobbare i korridoren hostade de tyst ”hora” åt henne.

Det skapades en raplåt som förnedrade Yasmine och hennes familj. I låten sjungs att Yasmine är jätteful, att hennes mamma raggas män på gatan och i skolan, att hennes bror är datanörd och att familjen lever på socialbidrag. Låten publicerades på Internet. Varje gång Yasmine kom till skolan sjöng hennes mobbare låten högt. Yasmīnes mamma larmade skolan. Lärarna försökte utreda, men de sa att låten inte handlade om Yasmine utan var en färdigskriven låt. Skolan lät det hela bero efter det. Mobbarna fortsatte att sjunga sången.

Yasmine umgicks inte med någon. Hon deltog inte i grupparbeten i skolan därför att ingen ville ha henne med.

”Jag kände att jag hade mobbarna efter mig hela tiden. Så fort jag började något nytt måste jag se till att inte någon av mobbarna var där. I skolan försökte jag bara ta mig genom dagen. Tänka på vad jag tog på mig för kläder. När jag kom till skolan stod hela gäng och granskade vad jag hade på mig. Jag är lite storvuxen nu, men jag var inte det då. Det var hela tiden angrepp mot mitt utseende. ’Hoppas du får en riktigt bra utbildning så du kan plastikerera dig’, kunde de säga.”

YASMINE – ”SPECIALBARNET”

Skolan insåg sent omsider Yasmynes situation. Men de åtgärder som de genomförde snarare förvärrade än förbättrade situationen. Yasmine blev ”specialbarnet” i sina vedersakares ögon.

Händelsen på skoltoaletten i åttan blev droppen. Efteråt ville läraren samla alla som hade varit med. Men plötsligt fick alla bråttom till sina ridlektioner, till sin simning etcetera och det var bara medlöparna kvar. Man kallade på rektorn men hon hade inte tid. Till slut var bara Yasmine och hennes mamma kvar.

Efter det blev det omöjligt för Yasmine att gå kvar i skolan. Hon kränktes när hon skulle gå dit och var tvungen att byta skola igen. Hennes mamma anmälde skolan till Barn- och elevombudet och gjorde en polisanmälan.

Skolans huvudman säger: Yasmine blir lätt indragen i konflikter. Hon provocerar andra och det är därför hon blir kränkt. Yasmine är dessutom känslig och andra som skulle bli utsatta för samma saker, hade kanske inte reagerat på samma sätt. Vidare säger skolan att de har utrett alla händelser och vidtagit en mängd åtgärder för att komma till rätta med kränkningarna.

Barn- och elevombudet bedömer: Yasmine har blivit kränkt. Skolan har brustit i sitt förebyggande arbete. Bland annat beskriver inte skolans plan mot diskriminering och kränkande behandling de åtgärder som krävts. Det har heller inte gjorts någon kartläggning av situationen på den aktuella skolan. Skolan har vidtagit akuta åtgärder men saknat ett långsiktigt arbete. Därför krävs kommunen, som är skolans huvudman, på skadestånd för Yasmynes räkning.

LARS ARRHENIUS, BARN- OCH ELEVOMBUD:

”Nolltolerans är ingen utopi utan ett rättesnöre”

Barn- och elevombudet Lars Arrhenius anser att många skolhuvudmän duckar för sitt ansvar och inte inser lagens allvar. De tycks ha särskilt svårt att be den kränkta eleven om ursäkt.

Vilken reaktion möter du hos skolhuvudmännen när du riktar kritik och kanske skadeståndskrav?

– Allt för ofta möts jag av förnekelse. De vill inte ta till sig att en elev har blivit kränkt. Skolhuvudmannen ifrågasätter eleven, anser att det är eleven som orsakat kränkningarna. Jag tycker det är märkligt, för enligt mig handlar det om solklara fall där elever har blivit svårt kränkta, kanske slagna och hånade, under lång tid.

Vad beror denna förnekelse på?

– Det finns en allmän tolerans, att kränkningar i skolan är ofrånkomliga. Det saknas ett konsekvent barnperspektiv. De glömmer barnet.

Hur reagerar du på att en kommun lägger skulden på en enskild elev?

– Jag blir förbannad. Jag tycker det är upprörande. Jag kan förstå om man diskuterar vilka åtgärder som man vidtagit, eller om man upptäckt saker i tid eller inte. Men att hävda att eleven har fel, eller är konstig, det är en kränkning i sig.

Lars Arrhenius plockar fram domen i det så kallade Gotlandsfallet, som gick till tingsrätten, där domstolen fann att eleven ”utan minsta tvekan” varit utsatt för mobbning, dessutom av ”allvarligt slag”. Men huvudmannen framhårdade att elevens upplevelse av att vara kränkt kunde förklaras av ”individuella faktorer”, samt att ”sociala faktorer, som familjesituationen, kan förklara hans känsla av utsatthet”. Man försökte med andra ord göra gällande att pojken var knepig och felaktigt peka ut honom som socialt belastad. Gotlands kommun dömdes att betala 30 000 i skadestånd till eleven som varit utsatt i en hel termin.

Huvudmännen har ibland svårt att be om ursäkt.

– Skadeståndet betalar flertalet, om inte annat efter domstolsbeslut. Men det är ofta svårt att få fram en ursäkt till den kränkta eleven. Det sitter så långt inne och

det har ingenting med juridik att göra. Det handlar om en allmän inställning hos kommunen. Vilket är synd, för en ursäkt är ofta lika viktig för den kränkta eleven som själva skadeståndet.

– Sedan finns det de som ser anmälan och kritiken som en grund för ett förbättringsarbete. Som ser att de inte har tillräckliga kvalitetssäkringssystem och det är förstås så det ska fungera.

Vad är det vanligaste huvudmannen missar i värdegrundsarbetet?

– Huvudmannen missar att den har det yttersta ansvaret för att skolan ska vara en trygg plats för eleverna. De menar att det ska skolpersonalen och rektorn sköta, men det är samtidigt huvudmannen som måste se till att det finns kompetens och resurser så att lärarna och rektorerna ska kunna göra sitt jobb. De måste utbilda personalen i hur lagstiftningen fungerar. De måste följa upp skolornas arbete. De måste veta vad som händer på skolan. Och har man inte kompetensen i organisationen måste man se till att skaffa sig den. Det är vad lagen kräver. Och man måste också tillsätta resurser om så krävs. Om det krävs större vuxennärvaro och det innebär att man måste anställa mer personal så ska det ske. Resursbrist är inte en godtagbar ursäkt, där är lagen tydlig.

Kan huvudmannen förväntas veta allt som händer på en skolgård?

– Det går i vart fall inte att skylla ifrån sig och säga att man inte kände till missförhållandena. Handlingsplikten i lagen är tydlig. Om något händer måste läraren eller någon annan vuxen på skolan informera rektorn, som måste informera huvudmannen, och man måste utreda det som hänt och vidta åtgärder så att det inte händer igen. Det måste finnas system för detta. Man kan inte som huvudman avsäga sig ansvaret och hänvisa till att man delegerat. Detta måste tränga in och det har inte skett än. Idag är värdegrundsarbetet i allt för hög grad beroende av enskilda eldsjälar.

Men lagen har inte funnits så många år?

– Lagen har funnits i fem år nu. Och även om medvetenheten om lagen har ökat är det nästan lika många som känner sig kränkta. Innan lagen kom hade vi konferenser över hela landet för att tala om vad som skulle gälla. Jag arbetade tidigare som advokat och där skulle man aldrig säga att ”ja, men vi kände inte till lagen, den är så ny”. Det är inte en acceptabel invändning. Jag tycker det är nonchalant av kommunerna. Det är också stötande hur starkt de angriper eleven som blivit kränkt i de fall ärendet drivs till domstol. Kommuner har ju ansvar för alla sina medborgare, även denna elev som upplever sig kränkt.

Är det bra att huvudmän kan bli skadeståndsskyldiga?

– Det ska kännas att inte sköta sitt värdegrundsuppdrag. Kritik och skadestånd ska vara en tydlig signal till huvudmannen, att om den inte tar de eventuella kostnaderna för att skapa en trygg skolmiljö, så kostar det i andra änden. Och det kostar också i sämre skolresultat. Den som ser till att ta tryggheten i skolan på allvar får bättre skolresultat som en effekt. Så är det. Och om man lägger kunskapen och resurserna på att skapa en trygg skolmiljö, så slipper man riskera skadestånd.

Lars Arrhenius ser att skolor låter mobbade elever stanna inne på rasterna, de får hemundervisning eller placeras i en särskild del av matsalen. Även om intentionerna bakom sådana åtgärder kan vara goda, får de effekten att man avskiljer eleven från den vanliga skolgemenskapen. I andra fall placerar skolan en stödperson i närheten av den mobbade eller kränkta eleven. Det är inte heller en bra lösning, enligt Lars Arrhenius.

– Då blir den kränkta eleven utpekad som annorlunda. Det är kanske lättare för skolan att sätta in insatser för en elev, den som är kränkt, än mot flera elever, de som kränker. Men så ska det inte vara.

Särskilt allvarligt är det om en elev kränks av en vuxen på skolan. I drygt en tredjedel av kritikbesluten som togs 2009, så har en vuxen kränkt ett barn. Då inträder ett absolut ansvar. Barn- och elevombudet, BEO, kan avkräva skadestånd, även om huvudmannen gjort vad den kunnat och borde för att utreda och förhindra upprepning.

– Om en vuxen ger sig på en elev visar det att det är okej att ge sig på den eleven även för andra elever. Det borde vara självklart att alla som börjar arbeta på en skola får lära sig hur man hanterar eleverna med respekt.

Skadeståndet som BEO beslutar om ska dels vara en kompensation för den kränkta eleven. Men också en påtryckning mot skolhuvudmannen.

– Skadeståndet är högre än i brottmål, men där finns också en påföljd. Det gör det inte för huvudmän. Och det kommer att bli ännu mer kostsamt i framtiden. Från och med 2011 kan Skolinspektionen döma ut vite vid sina inspektioner om till exempel planen mot trakasserier och kränkande behandling inte håller måttet, säger Lars Arrhenius.

Så vad borde huvudmännen göra?

– Det måste sätta sig i ryggmärgen bland alla vuxna som arbetar med och i skolan, att om något barn blir kränkt, om någon till exempel blir utsatt för våld, illasinnad ryktesspridning, förtal, utfrysning etcetera, så ska skolans åtgärdsmekanismer sätta igång. Det ska vara som att trycka på en knapp. Då ska en utredning ta reda på hur det ligger till, sedan ska åtgärder vidtas så att det inte upprepas. Jag vet att just utredningsdelen uppfattas som svår. Hur långt ska man gå för att utreda en kränkning? Det handlar bland annat om att ställa frågor till eleverna. Men det kräver utbildning och träning av all personal. Det är till exempel inte acceptabelt att man på de olika lärarutbildningarna inte får likvärdig utbildning i den nya skollagen.

Och det främjande arbetet?

– Det måste vara en del i den vanliga undervisningen och inte läggas ovanpå som något extra. Och eleverna ska involveras tidigt i utvecklandet av planerna mot diskriminering och kränkningar. Det är de som är experterna. Det är meningslöst om personalgruppen sitter och utformar planen på egen hand.

Nolltoleransen är enligt Lars Arrhenius ingen utopi utan ett rättesnöre. Kränkningar ska inte tolereras. Det är därför lagen talar om just kränkningar och inte om

mobbing som innebär att handlingen upprepas. Orsaken är dels för att vi faktiskt har skolplikt för grundskolebarn, dels för att alla barn har rätt att kunna vara sig själva i skolan. Det är en mänsklig rättighet. Men skolorna och skolhuvudmännen måste föra en levande diskussion med all personal i skolan, eleverna och föräldrarna om vad som menas med nolltolerans, resonerar Lars Arrhenius.

– Det måste finnas en samsyn hos alla om vad nolltolerans är. Den diskussionen måste föras hela tiden. Samsynen och nolltoleransen måste vinnas varje dag, säger Lars Arrhenius.

Barn- och elevombudet Lars Arrhenius säger att:

- Huvudmännen måste skapa system och rutiner för att ta reda på om kränkningar, trakasserier och diskriminering förekommer.
- Huvudmännen måste se till att all personal i skolan får utbildning om vad lagen kräver.
- Eleverna måste involveras i det främjande och förebyggande arbetet.
- Skolorna måste arbeta för att skapa samsyn bland skolpersonal, elever och föräldrar om vad nolltolerans är.
- Huvudmännen måste ställa resurser till förfogande för fortbildning av personalen.
- Ökad vuxennärvaro minskar kränkningar.

FAKTA Barn- och elevombudet, BEO, är utsett av regeringen för att se till att skolorna följer lagen mot kränkande behandling. BEO kan också föra barns och elevers talan när de varit utsatta för kränkningar i skolan, och skolan inte gjort vad den är skyldig att göra för att förhindra kränkningarna. Hos BEO arbetar ett antal personer med att utreda anmälningar och ge råd till elever, föräldrar och skolor. Det arbetet syftar till att alla barn och elever ska bli medvetna om sina rättigheter.

Fakta och begrepp om diskriminering och kränkande behandling

HUVUDMANNENS SKYLDIGHETER

Det råder nolltolerans mot kränkningar i skolan. Huvudmannen har ansvar för att det bedrivs ett målinriktat arbete för att främja lika rättigheter och möjligheter för alla barn och elever som deltar i eller söker till verksamheten. Varje verksamhet ska aktivt förebygga diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Om ett barn eller elev uppger sig vara utsatt för kränkningar eller trakasserier ska skolan skyndsamt utreda saken och sätta in åtgärder så att kränkningarna upphör och inte upprepas.

Varje verksamhet ska varje år beskriva sitt arbete med diskriminering, trakasserier och kränkande behandling i en plan.

Skolverket ger ut allmänna råd om skolors arbete med att främja likabehandling och förebygga diskriminering, trakasserier och kränkande behandling som utgår från 3 kapitlet diskrimineringslagen och 6 kapitlet skollagen (2010:800) som gäller skola, förskola, fritidshem och vuxenutbildning. Det är huvudmannen som är ansvarig för att bestämmelserna följs och som kan ställas till svars om så inte sker.

Elevernas arbetsmiljö regleras även i arbetsmiljölagen och arbetsmiljöförordningen. Där jämföras elever i stor utsträckning med arbetstagare. Meningen är att elever och personal i skolan ska ha en god fysisk, psykisk och social arbetsmiljö.

VAD HETER PLANEN?

Diskrimineringslagen talar om likabehandlingsplan och i skollagen kallas den årlig plan men Skolverket, Diskrimineringsombudsmannen, Barn- och elevombudet, och Skolinspektionen rekommenderar att man gör en samlad plan. I detta material heter den *plan mot diskriminering och kränkande behandling*. Vad skolan kallar sin egen plan har mindre betydelse, det viktiga är vad man gör.

DISKRIMINERING HANDLAR OM MISSGYNNANDE

Diskriminering innebär att en elev missgynnas på grundval av någon av de sju lagstadgade diskrimineringsgrunderna:

- kön
- könsidentitet eller uttryck
- etnisk tillhörighet
- religion eller annan trosuppfattning
- funktionsnedsättning
- sexuell läggning
- ålder.

Diskriminering förutsätter ett maktunderläge hos den som utsätts för det. Det betyder att lärare eller annan personal på skolan eller förskolan kan diskriminera eleven eller barnet. Elever i skola och i fritidshem och barn i förskola kan däremot inte diskriminera varandra.

Direkt diskriminering kan det till exempel vara om en elev inte får följa med på skolresan för att hon sitter i rullstol (funktionshinder). Eller att förskolan inte tar hänsyn till kötid och istället premierar barn i en viss ålder (ålder).

Indirekt diskriminering innebär att ett barn missgynnas på grund av regler som i förstone verkar neutrala. Ett exempel kan vara när Sebastian och Gustav inte får anmäla sig till skolbalen tillsammans därför att reglerna säger att det bara är tillåtet att anmäla sig som pojke och flicka (sexuell läggning). Indirekt diskriminering kan också vara ett direktiv från huvudmannen, exempelvis att alla elever måste delta i skolavslutningen i kyrkan.

Det är också otillåtet att ge *instruktioner* att diskriminera. Till exempel om rektorn för en skola uppmanar sina lärare att ge pojkarna lite högre betyg eftersom det är ett stort betygsgap mellan flickorna och pojkarna (kön).

VAD ÄR TRAKASSERIER OCH KRÄNKANDE BEHANDLING?

Kränkande behandling är ”ett uppträdande som kränker ett barns eller en elevs värdighet” och som inte har samband med någon diskrimineringsgrund.

Trakasserier är uppträdande som kränker ett barns eller en elevs värdighet och som har samband med någon av de sju diskrimineringsgrunderna. Till exempel om en

elev kallar någon annan ”jävla bög” (sexuell läggning). Ibland kan det vara svårt att urskilja om uppträdandet handlar om trakasserier eller kränkande behandling, men det spelar mindre roll. Huvudmannens ansvar att utreda och åtgärda är det samma. Trakasserier och kränkningar kan ske barn och elever emellan, men det kan också vara personalen som kränker eller trakasserar barnet eller eleven.

EN GÅNG ÄR EN GÅNG FÖR MYCKET!

Begreppet mobbning förekommer inte i lagarna. Mobbning förutsätter att kränkningarna upprepas vid flera tillfällen och har ett ont uppsåt. Genom att fokusera på trakasserier och kränkningar inskräper lagen att även enstaka kränkningar är oacceptabla. Huvudmannens ansvar är att utreda så fort något barn eller elev *upplever sig ha blivit kränkt*. Trakasserier och kränkande behandling ska överhuvud taget inte förekomma. En gång är en gång för mycket. Vid diskriminering, trakasserier och kränkande behandling är det upplevelsen hos den som blir utsatt som är grund för att en utredning ska göras.

Det ingår i det främjande arbetet att skapa ett klimat i skolan där alla känner att de kan vara sig själva och bli accepterade för detta. Då är subtila kränkningar inte acceptabla. Kränkningar kan också vara indirekta på så sätt att lärarna ser mellan fingrarna på grovt språkbruk och liknande. Kränkande handlingar kan banaliseras och blir vardagsmat. På skolor som tillåter kränkningar av mindre art förekommer fler grova kränkningar och mer grövre våld.

Lisa har blivit allt tystare i klassrummet och undviker att ta initiativ att svara på frågor. Varje gång Lisa öppnar munnen under en lektion så himlar en grupp elever med ögonen.

FAKTA BRÅ visar i rapporten *Grövre våld i skolan* att de skolor som har mycket av trakasserier och kränkande behandling också har högre grad av grövre våld.

ERIK NILSSON, CHEF FÖR BARN- OCH UNGDOMSFÖRVALTNINGEN,
BOTKYRKA KOMMUN:

”Rektorerna måste känna till elevernas vardag”

När Erik Nilsson, chef för barn- och ungdomsförvaltningen i Botkyrka kommun, granskar skolornas elevenkäter är det en fråga han brukar dröja kvar vid. Den lyder: Känner du att du blir respekterad för den du är i skolan? Frågan ligger i ett frågekluster som skapar ett trygghets- och trivselindex.

– Just detta om att bli respekterad för den du är tycker jag fångar mer än frågor om mobbning och annat. Den handlar om självförtroende och självkänsla, säger han.

Erik Nilsson är chef över 20 skolenheter i en av Sveriges socialt mest utsatta kommuner. Här finns flera stora miljonprogramsområden, Fittja, Norsborg, Hallunda, Alby, här bor flyktingar från över 100 länder, deras barn och barnbarn. Men vad vet högste chefen Erik Nilsson egentligen om vad som pågår i skolorna och förskolorna i Botkyrka?

– Jag vet ju inte om enskilda elever. Men jag märker rätt bra om skolledningen har koll eller inte. Om *de* vet vilka problemen är.

KVALITETSDIALOGER MED REKTORERNA

Erik Nilsson har så kallade kvalitetsdialoger ute på samtliga enheter en gång om året. Det blir 20 stycken på ett år. Under en heldag ställer han frågor till rektorerna och de biträdande rektorerna, ofta utifrån de trivsel- och trygghetsindex som elevenkäterna resulterat i. Skarpa frågor, enligt honom själv, där värdegrundsfrågor är lika högt prioriterade som frågor om kunskapsmål. Skolans uppdrag, förklarar han, går ut på att eleverna ska lära sig det som står i läroplanen, att de ska må bra och att de ska få ett gott självförtroende. Alla de delarna är lika viktiga.

Och alla de delarna går enligt Erik Nilsson att mäta. I vart fall någotsånär. De omfattande elevenkäter som Botkyrka gör varje år med elever och förskolebarn säger en del. Resultaten är uppdelade på olika verksamheter, de är köns- och åldersuppdelade. Den enskilda skolan kan jämföras med resten av Botkyrka men också med sina egna resultat från tidigare år.

FOTO: ANETTE ANDERSSON

Erik Nilsson, chef för barn- och ungdomsförvaltningen i Botkyrka kommun.

Där kan Erik Nilsson se om någon skola plötsligt får sämre värden och då bör skolledningen kunna förklara varför.

– Siffror är inte perfekta instrument, men de kan vara bra att ha som utgångspunkt för en diskussion och en analys. Det är rektorernas analyser som är det viktiga. Vet de om varför de får dessa resultat i trivsel- och trygghetsindex eller kommer det som en blixtnedslag från en klar himmel?

De skolor som gör bra analyser av varför de får de resultat de får, har ofta ett tillräckligt bra värdegrundsarbete, enligt Erik Nilsson. De kanske svarar att ”Ja, vi fick sämre än i fjol, men vi har haft ett gäng grabbar i femte klass som ställt till problem”. Medan de rektorer som svarar: ”Oj, har vi så dåliga siffror. Jag som tycker att vi har gjort ett så bra jobb”, de indikerar att de inte har riktigt koll på vilka problem som finns på skolan.

– Vi brukar oftast ha en hög andel elever som tycker att de blir respekterade för vad de är, 90–96 procent, men ibland kan det dippa så att kanske 20 procent inte tycker att de blir respekterade och då tar vi reda på vad det beror på.

Erik Nilsson anser att kvalitetsdialogerna är bra informationskällor. Man får reda på ganska mycket när man ställer frågor under en hel dag.

– Det märks vilka ledningar som fungerar och vilka som inte fungerar, eller vilka delar av ledningen som inte arbetar som de ska. Om då måste man ju ge stöd.

På höstarna brukar han göra informella besök på skolor och då träffar han skolledning, lärare och elever.

– Det är klart att man inte kan få veta allt på en förmiddag. Men jag brukar notera om skolledning, lärare och elever har helt olika bild av skolan. Om till exempel skolledningen målar upp en glättig bild, men så säger lärarna en annan sak och eleverna ytterligare en annan. Det är en varningsklocka. I ett sådant läge kan jag ge omedelbar respons till skolledningen.

Erik Nilsson påpekar att skolledare generellt bör ta reda på mer om vad som händer i deras skolor. De ska rota mer, fråga mer, vara med på lektioner mer. Ta reda på vad eleverna egentligen tycker och tänker och hur deras vardag ser ut. Metoderna kan se olika ut. Vissa använder husmodellen, vissa använder fokusgrupper och djupintervjuer, andra använder traditionella klassråd.

– Det är möjligen effektivare med intervjuer och fokusgrupper där en vuxen ställer frågor än ett klassråd. I ett klassråd kan det vara någon tongivande elev som säger ”Ja, här är jättebra, och det tycker vi allihop”. Och så sitter resten tysta. Intervjuer kanske är ett mer flexibelt instrument, resonerar Erik Nilsson.

SKOLSKÖTERS KOR FÅR VETA MYCKET

Skolsköterskorna är nyckelpersoner som bör tillfrågas ofta. Skolsköterskorna har en position i skolan där de får veta mycket, om hur enskilda elever mår och om vilka maktstrukturer som kan råda bland elever. Erik Nilsson har försökt att använda informationen från skolsköterskornas elevhälsosamtal, systematisera den och lägga in den i ett elevhälsoindex. Men där fick han ge upp.

– Det funkade inte. Det skulle ha inneburit att de samtalen mallades så hårt att de inte blev meningsfulla. Däremot ser vi till att skolsköterskorna rapporterar till skolledningen. Och de sitter ju med i elevhälsoteamen.

Erik Nilsson förespråkar något slags ”hands-on-kunskap” hos skolledarna. De ska göra noggranna analyser och veta i detalj hur problemen ser ut. Då brukar det inte sällan ge sig själv vilka åtgärder som är bra. Det finns en tendens i Sverige, menar han, att man hoppar från problem till åtgärd utan att ha gjort någon riktigt bra analys där emellan.

– Plötsligt säger alla att mobbning är ett problem och då springer alla efter Friends eller Olweus. Men ingen frågar sig om det funkar just här. Visst, evidensbaserade metoder är bra, men det är ännu viktigare att man verkligen förstår problemen här och nu. Gör man det kan det faktiskt bli bättre trots att man inte använder en formell metod.

Han har inget emot att skolorna utvecklar egna hemmagjorda metoder och nämner en skola i sitt eget pastorat, som utvecklat ett IT-system för att sätta in åtgärdsprogram.

KRITISK TILL DOKUMENTATION

Dokumentationskravet är däremot något som bekymrar honom. Det är tillräckligt mycket pappersarbete för skolorna. Det finns en risk att det blir ett slags sönderdokumenterande. Han konstaterar att de första generationernas likabehandlingsplaner blev tomma och innehållsrika. De bestod av portalparagrafer om hur det borde vara istället för att beskriva läget som det ser ut. Det är inte meningsfullt, menar han. Och med den lag som träder i kraft i april 2011, ökar dokumentationskravet ytterligare.

– Man glömmer eleverna för all dokumentation. Det blir lite som när kirurgen säger ”operationen gick utmärkt – men patienten avled”.

Även Erik Nilsson blir ställd till svars av sina politiker i liknande kvalitetsmöten som han själv genomför. Han försöker då att minska det kunskapsövertag han har gentemot politikerna genom att ge dem ett så pass bra underlag som möjligt.

Han anser att det är viktigt att kunskapsnivån höjs i skolan, inte minst i matematik och naturämnena. Men faktum är att svenska elever är förhållandevis trygga i skolan, de är jämförelsevis bra på att våga använda sina kunskaper – och det här är kvaliteter som man inte får städa bort i jakten på kunskapsresultat. Erik Nilsson noterar att vissa av skolorna i Botkyrka, till exempel Fittjaskolan, som har svårt att nå kunskapsmålen, samtidigt har hög trivsel och att eleverna känner sig trygga där.

– Det är elever som kommer från ganska svåra förhållanden. Men i skolan får de möta trygga vuxna som inte slår dem, de får lagad mat, det är varmt och tryggt. Okej, det är lite kepsar och jargong, men ändå en rätt hygglig stämning. Här finns duktiga och socialt engagerade lärare.

– Men det finns förstås också en risk att man i en sådan skola sänker förväntningarna. Att man tycker att ”ja, det här var en rätt bra dag, eftersom det var lugnt i klassen”, att man förväntar sig mindre av de eleverna. Vilket är fel, jag menar de eleverna är inte dummare än andra.

Erik Nilsson, chef för barn- och ungdomsförvaltningen:

- använder elevenkäterna för att analysera hur eleverna mår i skolorna.
- anser att skolledarna borde vara mer aktiva i att ta reda på vad eleverna tänker och hur de mår.
- genomför kvalitetsdialoger en hel dag på varje enhet varje år, där han ställer skarpa frågor om trygghet och kränkningar.
- är noga med att ge politikerna ett bra underlag så att de kan ställa honom till svars i årliga kvalitetsmöten.

Vad är svårt – och vad behöver huvudmannen följa upp?

När Skolinspektionen gör kvalitetsgranskningar konstaterar de att nolltoleransen inte upprätthålls på skolorna. Det förekommer ofta kränkningar. Och Skolinspektionen hittar en rad saker som skolor har svårt med. Bristerna gäller bland annat:

- Att lärarna inte ingriper mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling, eller att de ingriper för svagt eller för sent.
- Att det saknas kända rutiner för hur lärare och andra vuxna på skolan ska agera vid kränkningar.
- Att vuxna på skolan banaliserar kränkningar: ”Pojkarna bråkar med er bara på skoj.”
- För lite vuxennärvaro på elevens icke-schemabundna tid. Ofta finns rastvaktschema men det fungerar inte alltid i praktiken. Detta leder till att vuxna inte vinner elevernas förtroende som konfliktlösare. Resultatet blir att eleverna försöker lösa konflikterna på egen hand. ”Man vågar inte alltid berätta att det inte är på skoj. Lärarna verkar inte vilja att det ska vara på allvar.”
- Att man inte kartlägger problemen, och inte följer upp det man kartlägger.
- Frånvaro av systematik. Det goda främjande arbetet är i alltför hög grad beroende av eldsjälar.

Förebygga diskriminering och kränkande behandling

Varje skolenhet och förskoleenhet ska årligen beskriva sitt arbete i en plan mot diskriminering och kränkande behandling för varje verksamhet. Hur detta ska göras beskrivs i Skolverkets allmänna råd för att främja likabehandling och förebygga diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Skolverkets allmänna råd är rekommendationer om hur författningar (lagar, förordningar och föreskrifter) för förskoleverksamhet, skolbarnomsorg, skola och vuxenutbildning kan eller bör tillämpas. Råden ska följas såvida verksamheten inte kan visa att man handlar på andra sätt som leder till att kraven i bestämmelserna uppnås.

VARJE VERKSAMHET SKA MEDVERKA I PLANARBETET

En del rektorer, förskolechefer och huvudmän har inte insett att alla verksamheter ska medverka i att arbeta fram en plan *som speglar den egna verksamheten och dess behov*. Där det finns förskola, särskola, och kanske grundskola med årskurserna 1–7 i samma skolbyggnad ska planerna belysa för var och en av verksamheterna. Varje verksamhet kan göra sin egen plan. Det är också möjligt att skolan gör en gemensam plan men med verksamhetsspecifika delar. Det viktiga är att insatserna bygger på förhållanden som gäller i varje verksamhet. Det räcker alltså inte, vilket sker i vissa kommuner och skol- och förskoleföretag, att huvudmannen gör mallar på förvaltningsnivå som sedan ska passa hela verksamheten. Däremot är det önskvärt att huvudmannen initierar ett system för idéutbyte mellan rektorer, förskolechefer och skol- och förskolepersonal för att hitta goda exempel och kanske upprättar checklistor. I Halmstad låter man till exempel rektorer och personal opponera på varandras planer. Likaså ska huvudmannen se till att personer med kompetens coachar och stödjer skolorna och förskolorna i planarbetet.

INVOLVERA ELEVERNA

Det finns inga som är så bra på att kartlägga skolan som eleverna. Ett sätt är att ge dem kameror och be dem fotografera kritiska platser. Eller låta dem markera dessa platser på kartor över skolan. Man kan också intervjua dem. Dessvärre är det många skolor som inte tar fasta på elevernas erfarenheter, eller som involverar dem för sent.

”Vi fick läsa likabehandlingsplanen när den var klar och komma med synpunkter. Den var skriven på ett så svårt språk att man måste anstränga sig jättemycket för att förstå det som står.”

Maja, nionde klass i Mörbyskolan

Elevmedverkan ska ske under hela processen, i planeringen, kartläggningen och utvärderingen. Det är eleverna som har den bästa vetskapen om var och när risken för diskriminering, kränkningar, trakasserier är stor. Eleverna lever med problemen dagligdags. De känner till platser och situationer där kränkningar uppstår.

Att involvera eleverna innebär också att de får kännedom om de lagar som ska skydda dem. Det har visat sig att på många skolor vet eleverna inte att det finns en lagstiftning mot diskriminering, trakasserier och kränkningar i skolan. Här kan huvudmannen påverka hur skolorna arbetar genom att efterfråga elevernas medverkan i uppföljning och instruktioner.

Tips! Husmodellen är ett webbverktyg för kartläggningar. Det finns på Diskrimineringsombudsmannens hemsida: www.do.se/sv/material/

DEN FYSISKA MILJÖN ÄR VIKTIG

Vi påverkas av det som omger oss. En prydlig miljö där fönster och dörrar är hela, där kuddarna och mjukisdjuren i myshörnan plockas samman och får sin egen plats, gör barn och elever tryggare. Det signalerar att här finns det vuxna som bryr sig.

Omvänt så kan trånga, dåligt upplysta korridorer, eller toaletter med dörrar som inte går att låsa, vara platser där trakasserier äger rum och bråk uppstår. Det är också platser där arbetsmiljön kan ifrågasättas. I en doktorsavhandling från 2009 av barnsjuksköterskan Barbro Lundvall framgår att åtta av tio högstadieelever inte bajsar i skolan och att en fjärdedel avstår från att kissa.

Den fysiska miljön kan också innebära dolda hinder för vissa att vistas där. Om idrottsplanen är full med skateboardåkare så kanske de som vill hoppa hopprep eller leka något annat inte beger sig dit. När det gäller att kartlägga skolans och förskolans fysiska miljö finns det inga som är mer lämpade än eleverna eller barnen. De vet var man inte känner sig välkommen. De känner till hur det luktar på toaletterna.

De skolor som har bra planer och utvecklar dem kontinuerligt, har också bra rutiner som är kända för alla i skolan. De skolorna har mindre av trakasserier och kränkande behandling. Det är också ett faktum att lugn och trygg skolmiljö gynnar skolprestationer.

PERSONALEN BEHÖVER UTBILDNING

Det är viktigt att de som arbetar i skolan eller förskolan förstår hur mobbning, trakasserier och kränkande behandling uppstår. Det är en del av deras professionalitet. Dock behövs utbildning. Skolverket har de senaste åren erbjudit skolpersonal högskolekurser om 10 högskolepoäng. En utvärdering av Ramböll visar att deltagarna inte bara upplevde att deras kunskaper ökade, utan även att de ändrade sitt arbetssätt. Huvudmannen har ansvar för att ställa resurser till förfogande för kompetensutveckling och följa upp att lärare, förskollärare, lärare i komvux och fritidshemspersonal får den utbildning de behöver. Att flertalet av de anställda får utbildning som ger dem förståelse för mobbning och kränkningar minskar detta enligt Skolverkets utvärdering.

KARTLÄGG VERKSAMHETEN

En av de vanligaste kritikpunkterna mot planarbetet handlar om att skolan inte har gjort en tillräckligt bra kartläggning. Skolan ska för varje verksamhet göra en nulägesanalys. Var och när uppstår risken för kränkningar, trakasserier och diskriminering? Det innebär att kartlägga den fysiska, sociala och pedagogiska miljön. Finns det en bit av korridoren som vissa tycker att det är otäckt att passera? Går toaletterna att låsa inifrån? Hur ser det ut i omklädningsrummet?

Att kartlägga den fysiska miljön innebär att uppmärksamma sådant som är trasigt och slitet och som signalerar att ”här bryr sig de vuxna inte”. Att kartlägga verksamheten betyder också att ta reda på *när* risken för kränkningar är stor. Är det under undervisningen i något visst ämne? När man har vikarie? På fritidshemmet? När barnen i förskolan leker på gården? Kartläggningen ska också omfatta det främjande arbetet. Finns värdegrundsfrågor med i den ordinarie undervisningen och i så fall hur? Berörs alla diskrimineringsgrunderna av de främjande insatserna?

Ett sätt att kartlägga kan vara att göra enkäter där elevernas trivsel och utsatthet undersöks. Det är viktigt att kartläggningen analyseras och att man drar slutsatser av analysen. Och att dessa slutsatser ligger till grund för de insatser som planeras för det kommande året. Just att regelbundet göra kartläggningar av elevernas situation när det gäller kränkningar och låta det styra arbetet, är det som tydligast minskar mobbning och kränkningar enligt Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning.

ANNA WIDE, UNDERVISNINGSRÅD, SKOLINSPEKTIONEN:

”Ingen naturlag att behöva bli kränkt i skolan”

Anna Wide, Skolinspektionen, efterlyser ett huvudmannaskap som söker kunskap om vad som händer på skolorna. Att bara delegera utan att följa upp räcker inte.

– Man borde arbeta lika aktivt och med samma höga förväntningar med värdegrundsfrågor som man gör med kunskapsmålen, säger hon.

Anna Wide är undervisningsråd och arbetar med tillsyn av skolor. Hon och hennes kollegor på Skolinspektionen besöker 6 000 skolor på fyra och ett halvt år och är kanske den yrkesgrupp som vet mest om hur det ser ut på skolorna.

Anna Wide efterlyser bättre kunskap hos huvudmännen om vad som händer i de olika verksamheterna. Huvudmännen borde göra fler egna kartläggningar istället för att bara samla in likabehandlingsplanerna och konstatera att de är gjorda. De borde intervjua rektorer och förskolechefer om vilka problem som finns på den enskilda skolan eller förskolan. Hur ser det ut med främlingsfientlighet? Hur är lokalerna utformade?

– Jag vill se ett mer aktivt huvudmannaskap där man följer upp det man delegerar, säger Anna Wide.

ENKÄT BLIR ALIBI

Hon påpekar att skolhuvudmännen oftast genomför elev- och föräldrakäter, men att de mer sällan gör ordentliga analyser av vad enkäterna visar. Och än mer sällan vidtar åtgärder i form av utbildningsinsatser eller vad som nu kan behövas.

– Enkäterna blir ett slags alibi: ”Titta vi har tagit reda på vad som händer i skolorna!” Men om de inte drar några slutsatser och agerar därefter blir huvudmännens arbete just de pappersprodukter som vi ofta kritiserar skolorna för att likabehandlingsplanen är.

– Kanske skulle det vara en poäng om förvaltningarna utsåg en person som var ansvarig för att stödja skolornas arbete med likabehandling, kränkningar och trakasserier, resonerar Anna Wide. En person som utan att ha en myndighetsfunktion, på förvaltningsnivå följde upp skolornas arbete och gav stöd.

Huvudmännens kunskaper om skolornas fysiska miljö och hur den påverkar eleverna är ofta otillräcklig, konstaterar Anna Wide. Den ena skolan kan vara nybyggd och välutrustad medan grannskolan är nedsliten och man inser inte hur det påverkar graden av välbefinnande hos eleverna.

Anna Wide, undervisningsråd, Skolinspektionen.

HÖGA FÖRVÄNTNINGAR BRISTVARA

Annars är förväntningarna en bristvara i förvaltningarnas och skolstyrelsernas arbete. De drivs av rädsla istället för av positiv förändringsvilja, rädsla för att Barn- och elevombudet ska rikta kritik mot skolorna och kanske avkräva dem skadestånd, något skolhuvudmännen inte sällan reagerar på med att lägga skulden på den mobbade eleven.

Så ser det inte ut när skolhuvudmännen arbetar med kunskapsmålen. Där är många medvetna om att just höga förväntningar är den enskilt viktigaste framgångsfaktorn. Där har också vissa kommuner gjort stora framsteg.

– Det borde vara lika viktigt att ha samma förväntningar när det gäller värdegrundsarbetet. Att man förväntar sig att skolor ska vara utan mobbning. Det finns ingen naturlag som säger att det ska förekomma kränkningar i en skola.

VILKA NORMER STYR FÖRVALTNINGSCEFEN?

Anna Wide vill uppmana förvaltningscheferna att rikta ett kritiskt öga inåt, mot de egna förväntningarna när det gäller trakasserier och kränkningar i skolan. Vad tror man om eleverna? Hur ser de egna värderingarna ut? Tänker man sig att eftersom det finns mobbning även i vuxenvärlden så ska man acceptera att det finns i skolan? Hur ser vi egentligen på vårt uppdrag att fostra barnen till ansvarstagande medborgare som har en demokratisk medvetenhet och reagerar på orättvisor?

– Det är väldigt lätt att det normkritiska arbetet blir ett påbud från högsta ort. Men det krävs att förvaltningschefen och dennes medarbetare undersöker sina egna normer och helst landar i en positiv förväntan, säger Anna Wide.

VÄRDEGRUNDSARBETET I SKYMUNDAN I SKOLDEBATTEN

Anna Wide menar att värdegrundsarbetet hamnar i bakvatten när flertalet diskussioner om skolan handlar om kunskapsmål. Kunskapsmålen är lättare att mäta, och det leder till att förvaltningscheferna begraver sig i tabeller och missar skolans andra uppgift, som inte är lika lätt att få syn på och mäta framgångarna i. Anna Wides professionella gissning är att värdegrundsarbetet är tydligare i förskolan. Där är man mer medveten om diskriminering, normer och kränkningar, kanske bland annat för att man i förskolan inte har samma fokus på kunskapsmål. Där är det pedagogiska ljuset riktat mot barnen som sociala varelser.

GODA EXEMPEL FINNS

Nu finns det gott om exempel på huvudmannaskap som fungerar bra och som bör lyftas fram, menar Anna Wide. Till exempel tycks förvaltningen i Götene kommun ha koll på vad som händer ute i skolorna och där verkar också värdegrundsarbetet ha nått varaktiga framgångar. Götene är en mindre kommun men även i en relativt stor kommun som Västerås präglas huvudmannaskapet av systematik. Anna Wide kan däremot inte säga att det skulle borga för ett bättre huvudmannaskap om kommunen eller skolföretaget är litet.

– Småskalighet behöver inte vara bättre. Små kommuner, små skolor kan präglas av låsta sociala system, säger hon.

Vidare vill Anna Wide se fungerande system för att samla ihop incidenter och då kunna se större mönster. Det finns ett tydligt krav att skolorna ska dokumentera när kränkningar och trakasserier äger rum. Men det saknas system på förvaltningsnivå att samla ihop denna dokumentation och dra slutsatser av den.

– För att ta ett tänkt exempel: Om man skulle se ett mönster att man på en skola retade dem som har fräknar, då skulle man ju ganska direkt kunna rikta åtgärder mot mobbning av fräkniga. Man behöver följa upp dokumentationen och här behöver skolorna hjälp av huvudmannen.

LYSSNA PÅ ELEVERNA!

Hela 90 procent av alla planer mot diskriminering och kränkande behandling får underkänt av Skolinspektionen. Vad är det som brister?

– Kartläggningen är en av de största bristerna. Och skälet till det är i huvudsak ett: man involverar inte eleverna, vilket vore världens lättaste sak. Det skulle ta fem minuter att fråga elevrådet eller eleverna på skolan var och när riskerna för kränkningar och trakasserier är som störst. Svaren skulle bli konkreta: i kön till matsalen, när vi har vikarie, när vi har religionsundervisning, i omklädningsrummen till gymnastiken. Eleverna vet det här och det är obegripligt att inte fler skolor tar fasta på det. Och bara det att eleverna får säga vad de tycker och att de vuxna tar det på allvar har positiva effekter på stämningen i skolan.

UPPFÖLJNING VIKTIGT

I vissa fall märker Anna Wide och hennes kollegor rent formella fel i planerna, som att skolorna hänvisar till gammal lagstiftning. Det kan vara ett tecken på att skolorna inte har tänkt till utan gjort planen till ett klippa-och-klistra-dokument istället för till ett levande dokument i arbetet mot kränkningar, trakasserier och diskriminering som kan vara till hjälp när lärare befinner sig i skarpt läge.

Andra brister Anna Wide ser är att de inte redovisar uppföljning av föregående års åtgärder. Det ska man göra. Planen mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling ska vara ett dokument som följer hur arbetet på skolan utvecklas.

Anna Wide är inte entydigt positiv till att förvaltningarna skickar ut i det närmaste färdiga likabehandlingsplaner till skolorna som de i stort sett bara behöver fylla i. Det främjar inte ett eget tänkande.

– Det kan mycket väl vara så att förvaltningen gör ett skal, men det är varje verksamhet som ska fylla planen med eget innehåll som är anpassat till den egna verksamheten.

Däremot sätter Anna Wide stort hopp till Diskrimineringsombudsmannens nya webbverktyg att göra planer. Hon tror att det både kommer att revolutionera och förenkla planarbetet.

– Det bästa är att det webbverktyget bjuder in till att tänka efter kring det man gör i varje verksamhet, säger Anna Wide.

Anna Wide, Skolinspektionen, säger att:

- Huvudmannskapet måste vara aktivt och söka kunskap om de olika verksamheterna.
- Värdegrundsarbetet bör styras av samma höga förväntningar som arbetet med kunskapsmål.
- Huvudmannen bör ta tillvara elev- och föräldraenkäterna och analysera dem.
- Huvudmannen bör undersöka vilka normer som styr det egna tänkandet kring kränkningar och trakasserier.
- Även förvaltningschefer bör rikta ett öga inåt mot de egna förväntningarna när det gäller kränkningar i skolan.

Tips för en bra likabehandlingplan

- Läs Skolverkets allmänna råd för att främja likabehandling och förebygga trakasserier och kränkande behandling!
- Involvera eleverna i kartläggningen!
- Tänk till utifrån den egna verksamheten!
- Redovisa bättre vad som åstadkommit under året!
- Ta hjälp av Diskrimineringsombudsmannens webbverktyg! www.planforskolan.se

Vad är det som är så normalt med det normala?

Det är ofta de som anses avvika från normen som utsätts för kränkande behandling och trakasserier. Det bör alla vuxna i förskolan och skolan vara medvetna om. I Skolverkets rapport *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* uppger elever och personal vid flera skolor att det är svårt för den som avviker från det som anses normalt. Det kan handla om att vara homosexuell, ha homosexuella föräldrar, ha en viss religion som kräver viss klädsel eller viss kosthållning. Det kan också handla om normer som inte har med diskrimineringsgrunderna att göra, som att vara vacker, smal, lyssna på rätt sorts musik, hur man uttrycker sig etcetera.

Den som faller utanför normen kan också genom skolans rutiner bli öppet eller indirekt utestängd från vissa aktiviteter och sammanhang och alltså bli diskriminerad. Gymnastiksalen kanske inte är fullt tillgänglig för skolans två elever som sitter i rullstol. Istället blir de eleverna befriade från skolgymnastiken. Förskolan kanske inte har tänkt på att ett barn håller kosherdiet, och låter det barnet äta ostsmörgåsar istället för lagad mat. Att på detta sätt bli ställd utanför är diskriminering. Sådan diskriminering ökar dessutom risken för kränkande behandling och trakasserier eftersom det signalerar att den personen redan från början är utanför.

Normer griper även in i våra föreställningar om till exempel vad som är manligt och kvinnligt eller vad som är normal sexualitet och vad som inte är det. Att ifrågasätta de normer som styr istället för att lära sig tolerera dem som avviker från normen är en väg till att skapa en miljö där alla respekteras. Tolerans är ett villkorat tillstånd som kan dras tillbaka. Det är också ett problematiskt begrepp; är det de som anser sig normala som ska tolerera dem som inte anses normala?

MEDVETENHET OM NORMER ÄR EN NYCKEL

Skolverket menar att ett normkritiskt perspektiv är en nyckel för att främja likabehandling och att komma tillrätta med kränkningar. Så här skriver Skolverket:

”Normer och föreställningar om vad som betraktas som ”normalt” ligger ofta bakom kränkningar och diskriminering. De som uppfattas avvika från normen drabbas. Diskussioner som medvetandegör dessa föreställningar och tydliggör hur föreställningarna påverkar beteendet bidrar till att förebygga kränkningar och

mobbing. I denna bemärkelse bör skolan vara medvetet normkritisk. Skolledning och skolpersonal måste också vara medvetna om de föreställningar och normer de själva upprätthåller och förstärker genom sitt sätt att uttrycka sig och genom sitt beteende.”

Att medvetet synliggöra normer är grundläggande när skolan planerar och utför sitt uppdrag. Hur arbetet går till kan förstås se olika ut. Men en central princip är att det ska *omfatta alla på hela skolan, inte minst personalen*.

DE FLESTA AV OSS AVVIKER

Det finns nästan ingen som i varje stund befinner sig helt innanför normen (som för övrigt tenderar att flytta på sig och ändra sig ständigt). De flesta av oss avviker på ett eller flera sätt, i synnerhet som det finns så många normer som ofta överlappar varandra. Det finns normer för svenskhet, sexualitet, skönhet, hur smala vi ska vara och så vidare. I Skolinspektionens kvalitetsgranskning *Skolors arbete vid trakasserier och kränkande behandling* fann man att det på flera skolor fanns en norm som sa att man inte skulle ta studierna på allvar, och att de som gjorde det riskerade att hamna i kylan.

De olika normerna tenderar att samverka och påverka varandra. Det kan till exempel innebära dubbelt utanförskap att vara invandrare och kvinna. Inom samhällsvetenskaperna kallar man denna samverkan för intersektionalitet. Risken med att behandla normerna en och en är att det kan uppstå konkurrens om vilka av dem som är viktigast. Normer är dessutom inte bara kopplade till diskrimineringsgrunderna utan kan ligga till grund för andra kränkningar som att kalla någon ”fetto” och ”plugghäst”.

Normkritik i praktiken

Den första viktiga åtgärden från ledningsnivå är att skapa förståelse för betydelsen av att syna normer. Det är viktigt att förstå vilka normer, ibland omedvetna, som råder i en verksamhet och som ligger bakom den organisation och det regelverk som gäller. Och som påverkar hur personalen bemöter barn och elever. Denna förståelse ska skapas på bred front i hela organisationen. Till exempel kan huvudmannen tillsätta extra resurser för att bilda en grupp som sprider kunskapen om normkritik. Det kan rymmas inom arbetet för en likabehandlingsgrupp.

UTBILDA PERSONALEN

Det kan vara en idé att samla kommunens eller den fristående skolans samtliga förskolechefer och rektorer för en utbildning. Därefter kan varje rektor eller förskolechef, tillsammans med kommunens eller den fristående skolans genuspedagog, sprida kunskapen till personalen i respektive verksamhet.

LÅT PERSONALEN BRAINSTORMA

Ett sätt att starta en normkritisk process kan vara att samla all personal och låta dem brainstorma under en hearing. Här måste det vara tillåtet att tänka fel och att göra misstag. Vad är det vi gör utan att tänka på det? Hur ser våra rutiner ut? Varför förutsätter vi heterosexuella par på skoldansen? Det finns spel och övningar att göra och Diskrimineringsombudsmannen har handledningar för att främja likabehandling på: <http://www.do.se/sv/material/>

ELEVERNAS OCH BARNENS MEDVERKAN AVGÖRANDE FÖR FRAMGÅNG

Det som avgör om arbetet blir en framgång eller inte är huruvida man involverar eleverna. Får man med sig eleverna i att reflektera kring normer fungerar det nästan som en vaccination mot diskriminering och kränkningar. Om även de blir uppmärksamma på normer och normkritik kan de se saker som personalen kanske inte upptäcker. Barn i förskolan och elever i skolan befinner sig i ögonhöjd med problemen. Eleverna kan också slå larm om någon lärare av misstag råkar utelämna någon elev eller rentav trakasserar någon.

Det är viktigt att sätta upp mål för det normkritiska arbetet, att dessa syns i planen mot diskriminering och kränkande behandling och att huvudmännen tar del

av detta och följer upp. I boken *Lika värde, lika villkor? Arbete mot diskriminering i förskola och skola* beskrivs hur ett sådant förändringsarbete kan gå till.

I PRAKTIKEN

I Uppsala skickades lärare, rektorer och elever i nästan alla kommunala skolor på kurs i likabehandling. Fokus för kursen var normer, normkritiskt förhållningssätt, likabehandling och att integrera jämställdhet i likabehandlingsplaner och i skolan. Kursen bestod av fem kurstillfällen och ett seminarium. Efter kursens slut har de olika skolorna fortsatt att träffas och diskutera likabehandling.

I Örebro kommun byggdes en struktur för arbetet mot diskriminering, kränkningar och trakasserier. Man bildade bland annat en arbetsgrupp som fick namnet ”Arbetsgruppen för trygghet, respekt och ansvar”, som består av sju personer från sex olika verksamheter både inom kommunen och från Föreningen Örebro Rättighetscenter mot diskriminering samt samhällsmedicinska enheten i Örebro läns landsting.

I Nacka genomförde fyra förskolor en normkritisk dokumentation där man bland annat undersökte vilka adjektiv, vilka adverb och vilka bilder man använde för att beskriva pojkar respektive flickor.

GEORGE SVÉD, ENHETSCHEF, DISKRIMINERINGSOMBUDSMANNEN:

”Kunskap om normer nödvändiga för att diskrimineringen ska synas”

Skolans huvudmän måste utmana sina egna normer och vad de tar för givet. Annars lär de sig inte att se diskrimineringen eller kränkningarna. Ett normkritiskt perspektiv måste genomsyra hela skolans verksamhet, anser George Svéd, enhetschef hos Diskrimineringsombudsmannen.

George Svéd brukar då och då tala inför rektorer och skolledare. Han inleder oftast med samma fråga: Är det någon härinne som är hetero? Det brukar bli tyst i ungefär fem–tio sekunder, sedan skjuter en och annan hand upp bland de lyssnande åhörarna. Men det är sekunderna av tystnad som är det viktiga, det är då en normkritisk tankeprocess börjar spira bakom pannloben hos rektorerna. *Varför frågar han om heterosexualitet? Är det inte det självklara?* Det är just den reflektionen som är nödvändig att sätta igång hos dessa stressade, fullbokade organisationsledare.

– Om man inte har ett normkritiskt förhållningssätt så ser man inte diskrimineringen. Man ser inte det osynliga utestängandet av dem som inte inlemmas i det som vi anser normalt. Det är i utkanten av normen som kränkningar och trakasserier äger rum. Man kan säga att det är där normen skaver, säger George Svéd.

HANDLÄGGER DISKRIMINERINGSÄRENDE

George Svéd är chef för utbildningsenheten på Diskrimineringsombudsmannen, DO. Det är han och hans medarbetare som handlägger och bedömer de fall där elever eller deras föräldrar anser att kommunen eller den fristående skolan har diskriminerat dem, eller där de blivit trakasserade av andra elever. Anmälningarna kan handla om uppenbar diskriminering mot till exempel samer eller romer som inte får hemspråksundervisning, eller när en lärare är för närgången. Men påfallande ofta handlar diskrimineringen om vardagliga saker. Sådant man inte tänker *är* diskriminering. Man tror inte att man diskriminerar den som inte får följa med på en skolresa för att han eller hon sitter i rullstol. Man tänker inte att ett förflutet ord från lärare om att tjejerna inte ska ta åt sig om killarna kallar dem könsord, faktiskt är att godkänna trakasserier.

George Svéd, enhetschef,
Diskrimineringsombuds-
mannen.

– Det duger inte. Skolan har en skyldighet att utreda och sätta stopp för trakasserier elever emellan. Då måste man ingripa när eleverna kallar varandra saker, säger George Svéd.

Ett normkritiskt förhållningssätt syftar till att göra de normer synliga som får oss att innesluta vissa men utesluta andra, oftast minoriteten. Sådan kunskap måste finnas både hos skolpersonal, hos rektorerna och inte minst hos huvudmännen. Det är först när den kunskapen får fäste i hela organisationen som den kan leda till förändring. Utan kunskap om ett normkritiskt förhållningssätt går det inte att göra effektiva planer mot diskriminering och kränkande behandling. Då kan heller inte skolans huvudmän, som har det övergripande ansvaret, bedöma planerna.

ETT NORMKRITISKT FÖRHÅLLNINGSSÄTT

George Svéd berättar om en skola som krävde intyg från föräldrarna från en elev som uppgav att han var homosexuell och ville komma till skolbalen med sin

pojkvän. Eller en annan skola som av ett lesbiskt par – också det i samband med en skoldans – krävde att en i paret skulle ha smoking och den andra skulle bära klänning för att inte störa symmetrin eftersom det skulle kunna kränka de andra eleverna. Skulle det ha hänt om skolledarna haft ett normkritiskt perspektiv?

Nu är det inte unikt för det svenska samhället att sätta upp kriterier för vad som är ” normalt ” och tankemässigt dela in människor i ” vi och dom ”. Det förekommer förmodligen överallt. Det finns ett mänskligt behov av att kunna identifiera sig med en ” vi-grupp ”. Men bara för att det finns ett ” vi ” behöver inte det betyda att man skapar ett ” dom andra ”. Man måste enligt George Svéd skilja på positiva normer som hjälper oss att klara vardagen och de normer som begränsar oss.

Positiva normer kan enligt George Svéd exempelvis vara artighetsnormer, att lyssna på någon utan att avbryta, att vi anser att alla människor har lika värde etcetera. Sådana normer behöver vi för att kunna umgås med varandra på ett respektfullt sätt. Sådana normer inkluderar alla. Sedan finns det normer som sätter gränser för om vad som är ” manligt ”, ” kvinnligt ”, ” svenskt ”, ” normal religiös utövning ”, ” normal sexuell läggning ”, ” funktionsförmåga ” och ” passande ålder ”. Sådana normer förminskar livsutrymmet för oss.

– Normkritik innebär att man problematiserar normen – inte de personer som ” avviker ” från normen, säger George Svéd.

FÅ MED ELEVERNA I ARBETET

Men hur ska man lära sig tänka normkritiskt? Egentligen är detta mycket enkelt, resonerar George Svéd. Det är fråga om social skolning. Vi måste sätta på oss de normkritiska glasögonen och då ser vi världen bättre. Ett sätt att utmana en norm kan till exempel vara att synliggöra att alla människor har en könsidentitet och ett könsuttryck – inte bara transpersoner. Eftersom alla människor är med och bildar normerna kan vi alla vara med och förändra dem.

Sedan måste normkritiken ta praktisk form. Man måste tänka till inför varje verksamhet i skolan, reflektera kring varje diskrimineringsgrund. Har vi några problem? Har vi några potentiella problem? Hur ser de ut? George Svéd poängterar vikten av att inventera varje lokal i skolan, vilket givetvis ska ske tillsammans med all personal och med eleverna.

– Får man med sig eleverna i arbetet med likabehandlingsplanerna minskar automatiskt riskerna för trakasserier och kränkningar, säger George Svéd.

– Eleverna kan till exempel fungera som normkritiska whistle-blowers och hojta till om läraren råkar slinta på tungan och glömma att inlemma alla.

Men tillmälen som ibland flyger genom korridorerna, tillhör inte det vardagen i en skola?

– Så ska det inte se ut! Vi måste fråga oss: Vad skulle vi själva acceptera som vuxna? Skulle vi acceptera att bli kallade svartskalle eller fetto av våra arbetskamrater eller att ett gäng manliga arbetskamrater kommenterade vår klädsel eller kom fram och drog i behåbanden när vi var på väg att hämta kaffe? Nej, det skulle vi helt säkert inte. Är det då okej att barn blir utsatta för det? Vi får inte glömma bort att det råder skolplikt. Barn kan inte välja bort skolan. De måste vara där.

George Sved, enhetschef på Diskrimineringsombudsmannen, säger att:

- Ett normkritiskt förhållningssätt sätter fingret på normer som innesluter vissa men utesluter andra. De normerna är inte alltid direkt uppenbara, utan man måste ha ett normkritiskt perspektiv för att se dem.
- Skolchefer och förvaltningschefer måste ha förståelse för normkritiskt tänkande, annars ser de inte kränkningarna och diskrimineringen.
- Vissa normer är bra, normer som innesluter alla och som lär oss att umgås respektfullt med varandra.
- Vi ska inte acceptera kränkningar i skolan. Skulle vi acceptera att bli dragna i behåbanden eller bli kallade fetto på en arbetsplats?
- Att få med sig eleverna i det normkritiska arbetet är en nyckel till framgång.

ELZA DUNKELS, FORSKARE, UMEÅ UNIVERSITET:

”Nätet gör kränkningarna synliga”

Att barn och unga utsätter varandra för trakasserier och kränkande behandling på nätet angår skolan, även om problemet tycks vara mindre än man kanske befarat. Av de anmälningar som strömmar in till Barn- och elevombudet innehåller cirka sex procent nätkränkningar. I de fall som nätkränkningar äger rum är de ofta en del av de kränkningar som skett i skolan eller på fritiden. Likaväl som mobbning kan äga rum i en skogsdunge kan den pågå på Facebook.

Kränkningar som äger rum på nätet har ofta en publik och går ofta att dokumentera. När någon väser ”hora” i örat i korridoren är det svårt att bevisa, ord står mot ord. Men på nätet syns det. Det framhåller Elza Dunkels, forskare i pedagogiskt arbete vid Umeå universitet och författare till boken *Vad gör unga på nätet?*

Elza Dunkels, forskare,
Umeå universitet.

– Vissa tänker nätet, åh vad hemskt! Men vi måste fråga oss om vi vill hindra mobbningen eller om vi vill hindra att den syns, säger Elza Dunkels.

Och på nätet syns den. Det här betyder inte att skolan ska sätta av en person som scannar av nätet och övervakar barnen, menar Dunkels. Det har ofta effekten att barnen sluter sig och döljer sin nätverksamhet. Det handlar heller inte om att ropa på regler och inskränkningar, något som är dömt att misslyckas. Istället måste man bygga förtroende så att barnen vågar berätta om de har blivit kränkta eller om de vet att någon i deras kamratkrets har blivit det.

SMS TILL KURATORN

Nätet har en förmåga att ta fram barnens starkaste känslor, inte bara aggressioner utan också förmåga till empati och det kan man dra nytta av. Elza Dunkels berättar om Broängens skola i Botkyrka där kuratorn har ett eget sms-nummer dit barnen kan vidarebefordra kränkande och trakasserande sms, och vara säkra på att de inte sprids vidare. Det är dock viktigt att inte låta kuratorn stå ensam utan skapa system i hela organisationen för att hantera det som händer på nätet.

Vad en enskild kommun eller utbildningssamordnare kan göra är att väva in frågan om IT i det reguljära värdegrundsarbetet. Det måste vara en ständigt levande fråga för skolan. Då behöver man kanske fortbilda personalen, men inte så mycket i tekniska färdigheter som i attityder.

FAKTA Enligt Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning är en procent av eleverna utsatta för nätmobbning.

Utredning och dokumentation när något hänt

Vad går egentligen gränsen mellan lek och kränkande behandling? När ska utredningsplikten tillämpas? Av 6 kapitlet 10 § skollagen framgår att en lärare, förskollärare eller annan personal, som får kännedom om att ett barn eller en elev anser sig ha blivit utsatt för trakasserier eller kränkande behandling ska anmäla det till rektorn eller förskolechefen, som ska se till att händelsen utreds, åtgärdas och följs upp. Händelsen ska också anmälas till huvudmannen.

HUVUDMANNEN SKA INFORMERAS

I skollagen (2010:800) skärps kravet på att skolhuvudmannen ska informeras om incidenter. Huvudmannen ska alltid skyndsamt informeras när en rektor får kännedom om att en elev anser sig utsatt för kränkande behandling.

Det räcker alltså inte att lärare eller rektor får veta vad som hänt. Huvudmannen ska också veta. Detta gäller alla kränkningar eller misstänkta kränkningar. Skälet till denna lagändring är att erfarenheten har visat att när skadeståndskrav har riktats mot huvudmannen så har det ofta kommit som en överraskning för dem. De har inte känt till missförhållandena på skolan. Det är huvudmannen som är skadeståndsansvarig och som kan rikta resurser till skolor där det finns problem. Därför måste de också känna till problemen.

Hur denna information ska vidarebefordras säger lagen inget om. Framtida inspektioner och rättsfall kommer att bilda praxis. Det är emellertid viktigt att beakta sekretessbestämmelser (tystnadsplikt för fristående skolor) och se till att inte känsliga uppgifter om enskilda sprids i en för stor krets.

VARJE FALL AV MISSTÄNKT KRÄNKNING SKA UTREDAS

Många skolor tycker det är svårt att veta hur och vad man ska utreda. Lagen säger att utredning ska äga rum så fort man misstänker att någon upplever sig ha blivit kränkt eller trakasserad. Och man ska alltid utgå från den som känner sig kränkt. Det spelar ingen roll hur det har framkommit att en elev känner sig kränkt. Det behöver inte vara eleven själv som berättar, utan det kan vara andra elever eller föräldrar som signalerar och då inträder anmälnings- och utredningsskyldigheten. Det kan också vara någon i personalen som ser att en kollega uppträder kränkande mot en elev.

På förskolans lekplats tar Arvid Idas mössa och lägger den i en vattentunna. Ida blir arg och ropar på en vuxen.

Det är viktigt att skolan snabbt utreder det inträffade, även om det verkar vara en mer bagatellartad händelse. Det handlar om hur barnet upplever kränkningen. Att inte utreda kan vara en kränkning i sig. Väl kända rutiner för hur personalen ska agera och vem som ansvarar för vad underlättar hanteringen av fall av kränkningar i skolan. Skolans huvudman har ansvaret men kan delegera genomförandet av utredningen till rektor eller annan personal. Om ett barn eller en elev upplever sig kränkt av personal i skolan bör utredningen ledas av rektor eller förskolechef. Då ska också huvudmannen meddelas. En sådan kränkning är alltid en grov kränkning.

Det är också viktigt att informera föräldrarna snabbt om att något hänt och om vad skolan eller förskolan gör för att ta reda på vad som har hänt. Sedan är det skolan eller förskolan som ska tala om för föräldrarna hur man tänker göra för att kränkningarna ska upphöra. Det är också viktigt att efter en tid ta reda på att kränkningarna verkligen har upphört genom samtal med eleven och föräldrarna.

I exemplet med Arvid och Ida kan det kanske räcka med att pedagogen tar Idas ilska på allvar och pratar med Arvid, så att han får lära sig att det är kränkande att göra så med andras saker, och att förskolan snabbt tar kontakt med föräldrarna till den som har kränkt och den som har blivit kränkt.

I andra, grövre fall, ska skolan göra en mer omfattande utredning om vad som hänt. Som i följande exempel:

En mamma berättar att hennes son har fått höra att han inte är lika fin för att han är svart och inte vit. En pojke i klassen har kallat honom för Afrika-apa och skrämt honom med att nazisterna ska komma och ta honom för att han är svart. Samma pojke har också sagt att hans pappa ligger under en sten i Afrika.

I det fallet kommer skolans personal att behöva arbeta såväl med den kränkta som med den kränkande eleven på individnivå och antagligen med fler elever på gruppnivå, om det visar sig att det finns andra som uttrycker sig på liknande sätt och har liknande åsikter. Det är också viktigt att skolan dokumenterar och följer upp varje steg i arbetet.

Ibland kan det vara svårt att få klarhet i vad som hänt. Då kan personalen fråga andra barn och elever som kanske har bevittnat kränkningen, eller skolkurator, skolsköterska eller annan personal. Det viktiga med utredningen är att personalen vid skolan eller förskolan skaffar sig en självständig uppfattning om vad som har hänt. Det räcker inte att fråga de inblandade och låta saken bero om de lämnar motstridiga versioner. Utredningen är underlag när skolan väljer vilka åtgärder som ska sättas in för att kränkningarna ska upphöra och inte upprepas. Skolan

ska informera om utredningen till skolhuvudmannen, det vill säga den politiska nämnden om det är en offentlig skola, och styrelsen eller motsvarande om det är en fristående skola.

Det är också viktigt att personalen på förskolan eller skolan tar reda på om den enskilda kränkningen ingår i ett större mönster av till exempel en hårdnande jargong eller destruktiv maktstruktur bland barnen eller eleverna. I så fall kan det vara lämpligt att involvera fler personal- och elevgrupper på skolan i ett långsiktigt värdegrundsarbete för att påverka normer och trivsel.

UR SKOLVERKETS ALLMÄNNA RÅD

- Det bör finnas rutiner för hur informationen mellan huvudmannen, personal, barn, elever och vårdnadshavare ska ske då någon i verksamheten får kännedom

om att ett barn eller en elev upplever sig ha blivit utsatt för trakasserier eller kränkande behandling.

- Ansvarsfördelningen mellan huvudmannen och rektorn bör vara tydlig.
- En utredning bör allsidigt belysa vad som inträffat och analysera orsakerna till detta samt omfatta både den eller de som kan ha utövat kränkningen och den som blivit utsatt för den.
- Utredningen bör ledas av rektorn eller någon med motsvarande ledningsfunktion om någon i personalen misstänks för att ha utsatt ett barn eller en elev för trakasserier eller kränkande behandling.
- I varje enskilt fall bör det bedömas om en anmälan ska göras till andra myndigheter.

DOKUMENTATIONEN

Det finns en tydlig rekommendation i Skolverkets allmänna råd att dokumentera alla incidenter i skolan och förskolan. Dokumentationen är viktig som underlag för skolans åtgärder mot kränkningar. Den ger underlag för att följa upp det enskilda fallets utveckling. Den samlade dokumentationen av alla ärenden hjälper personalen att skaffa sig en kartbild av hur det ser ut i fråga om kränkande behandling och trakasserier på den enskilda skolan. Den kunskapen kan sedan användas för att utveckla det förebyggande arbetet och för att identifiera barn och elever som är återkommande utsatta över längre tid.

När dokumentationen kommer huvudmännen till del kan de kontrollera att utvecklingen går åt rätt håll. Dokumentationen kan användas till att se större mönster. Om skolans ansvarstagande när det gäller ett enskilt fall ifrågasätts är det angeläget att ha dokumenterat vad som hänt och vad skolan gjort.

Dokumentationen kan se ut på många sätt. I exemplet med Arvid och Ida på förskolan kanske pedagogen gör en anteckning i sin dagbok med tid, plats, händelseförlopp och att pedagogen informerat föräldrarna och förskolechef. Den dagboksanteckningen ska sedan läggas samman med annan dokumentation om incidenter. Det kan också vara så att skolan utvecklar IT-system som förenklar dokumentationen. Det är viktigt att skolan har ett väl fungerande system för att spara dokumentation så att den är bevarad och åtkomlig, inte bara för stunden och för den nuvarande ledningen.

Om huvudmannen blir stämd

När en individanmälan kommer till Diskrimineringsombudsmannen, DO, eller Barn- och elevombudet, BEO, så inleds en opartisk utredning huruvida anmälan har tillräcklig substans för kritik eller ett skadeståndsyrtkande.

Anmälaren, (barnet, eleven eller dennes vårdnadshavare) får i allmänhet precisera det som anmäls genom att besvara ett antal konkreta frågor om den påstådda kränkningen eller diskrimineringen. I det skedet beslutar BEO och DO också om ärendet i huvudsak berör någon av diskrimineringsgrunderna och ska drivas av DO, eller om det i huvudsak handlar om kränkande behandling och då ska handläggas av BEO.

Huvudmannen får sedan möjlighet att yttra sig över anmälan. De får också ett antal frågor att besvara utifrån vad som anmälts. Man får också redovisa när man fick kännedom om det som anmälts och på vilket sätt man bedrivit sin utredning och vilka åtgärder man vidtagit för att stoppa kränkningarna och förebygga att de skulle inträffa igen. Om det finns dokumentation över huvudmannens åtgärder, om det finns tydliga rutiner och man kan visa att de följts, minskar risken för skadeståndsanspråk.

DOKUMENTERA UTREDNINGAR OCH ÅTGÄRDER

Om BEO eller DO bedömer att det har varit fråga om diskriminering, trakasserier eller kränkande behandling och finner att huvudmannen brustit i sitt ansvar riktas kritik eller ställs skadeståndsanspråk. Då släpper BEO och DO sin opartiska roll och går in som part för anmälaren.

En process av samråd eller förhandling om skadestånd inleds, och här har DO och BEO lite olika förhållningssätt. BEO bestämmer en skadeståndsnivå efter graden av kränkning och hur länge den pågått. DO tar ställning för att stämma i tingsrätten och bestämmer nivån på den yrkade diskrimineringsersättningen. Har eleven utsatts för direkt diskriminering har huvudmannen ett absolut ansvar. Om skolan levt upp till lagens krav på utrednings- och åtgärdsskyldigheten efter kränkningar elever emellan, drabbas inte skolan av några skadeståndskrav. För att kunna visa att skolan uppfyllt sina skyldigheter är det viktigt att ha dokumenterat vad skolan gjort.

I flertalet fall kommer huvudmannen och DO/BEO överens i en förlikning. I andra fall drivs ärendet till rättegång.

STEFAN HULT, BRANSCHSAMORDNARE FÖR SKOLOR, ARBETSMILJÖVERKET:

”Rektorerna tvingas uppfinna hjulet gång på gång”

Måste varje skola upprätta både en plan mot diskriminering och kränkande behandling och en arbetsmiljöplan? Nej, det går alldeles utmärkt utifrån Arbetsmiljöverkets perspektiv att gifta samman planerna och om det görs på ett smart sätt kan strukturen se likadan ut i hela förvaltningen. Det menar Stefan Hult som är branschsamordnare för skolor på Arbetsmiljöverket.

När Stefan Hult kommer ut till skolor och frågar om deras arbete mot hot och våld hänvisar de ofta till likabehandlingsplanen. Och när han frågar efter arbetsmiljöarbetet och de förebyggande åtgärder skolan vidtagit för personalen möter han frustration: ”Måste vi ha en plan till?!”

Nej, enligt Stefan Hult är det fullt möjligt att slå ihop de båda planerna till en och samma, liksom det går att inlemma skolans ordningsregler i planen.

ARBETSMILJÖLAGEN GÄLLER BÅDE PERSONAL OCH ELEVER

Stefan Hults fokus är arbetsmiljöförhållanden för såväl personal som elever i skolan. Enligt arbetsmiljölagen jämställs elever och anställda på skolan.

– Det handlar om hot, våld och kränkningar på arbetsplatsen. Det vi kräver är att det finns bra gjorda riskbedömningar, knutna till det som har hänt tidigare, med sikte på vad som kan hända. Att det finns tydliga rutiner för hur man ska bete sig vid tänkbara incidenter, till exempel om det blir bråk i klassrummet och läraren måste avvisa en elev. Där måste man veta exakt hur man ska gå tillväga.

– Tänk dig in i lärarens situation. Om händelsen med eleven som ska avvisas går snett så tar det massor av energi. Vad tycker klassen? Kollegorna? Cheferna? Det smular sönder självkänslan och urholkar auktoriteten som vuxen. Om jag har tryggheten att det är bestämt att vi gör på det här sättet, så är det ett oerhört stöd. Det kanske inte blir bra ändå, men det är tryggare än om jag som lärare måste hitta på allt själv.

Kan detta ingå i en plan mot diskriminering och kränkande behandling?

– Ja. De kan ingå i ett trygghetspaket för skolan som arbetsplats. Vi är inte så benhårda med vad saker heter bara vi kan utläsa det som vi kräver. Det handlar om att skapa bra arbetsmiljöförhållanden på arbetsplatsen och om man slår samman planerna gäller samma skyddsnet för hela skolan, säger Stefan Hult.

Ofta är gränserna i lagstiftningen suddiga och det är oklart om det handlar om diskriminering, kränkningar eller om det är fråga om rena våldsbrott. Stefan Hult tar ett ärende ur högen som handlar om en lärare som böjer sig fram mot en elev som behöver hjälp och då sticker en annan elev honom i baken med en penna. Det hela filmas och eleverna kommenterar händelsen på Internet. En annan incident handlar om en elev som blir fastbunden i ribbstolen i gymnastiken och när lektionen slutar lämnas han där. Är detta kränkningar, trakasserier eller handlar det om kriminellt våld?

Om arbetsmiljörutinerna också hamnar i planen mot diskriminering och kränkande behandling så innebär det att eleverna får full insyn och kännedom.

Stefan Hult, branschsamordnare för skolor, Arbetsmiljöverket.

– Eleverna och föräldrarna ska ha kännedom om dessa rutiner också. Om jag som elev får lämna klassrummet, vad kommer då att hända i form av samtal med mentor, studierektor och föräldrar?

Även arbetsmiljöarbetet förutsätter att skolan gjort en kartläggning och att man har instruktioner för hur arbetet ska utvecklas. Det är inte Arbetsmiljöverket som i detalj ska tala om hur planen ska formuleras men Stefan Hult talar sig varm för att involvera eleverna, inte minst i kartläggningen.

REKTORERNA LÄMNAS DÄRHÄN AV HUVUDMANNEN

Stefan Hult har arbetat som samordnare för skolor i 19 år och gjort en del erfarenheter. Han tycker att skolorna och deras ledning ofta lämnas därhän och får dra ett alldeles för tungt lass när det gäller planerna.

– Skolorna själva får uppfinna hjulet i allt för hög grad. Det är inte effektivt och det sätter hård press på rektorerna. De utlämnas att själva ta hand om arbetsmiljöarbetet. Huvudmannen måste ta ett större ansvar. I många fall kan grunderna i arbetet mot kränkningar och arbetsmiljöarbetet se ut på samma sätt i hela förvaltningen, resonerar Stefan Hult, och fortsätter:

– Mycket av riskbedömningarna och rutinerna för hur man agerar när man till exempel ber en elev lämna klassrummet eller för hur man avhyser obehöriga från skolan, kan göras på förvaltningsnivå. Det är heller inte rimligt att det är helt olika rutiner på olika skolor i samma förvaltning. Det underlättar även för lärarna och annan personal om de flyttar mellan skolor. Det kan se ut på olika sätt. Ett sätt är att huvudskyddsombuden, några elevskyddsombud och ett par erfarna rektorer bildar en grupp som gör grundarbetet.

Stefan Hult, Arbetsmiljöverket säger att:

- Det är möjligt att gifta samman arbetsmiljöarbetet och planen mot diskriminering och kränkande behandling till en och samma plan.
- Arbetsmiljöarbetet måste innehålla kartläggning, dokumentation av tidigare händelser och riskbedömning.
- Utifrån riskbedömningen utvecklas tydliga instruktioner om vilka rutiner som ska gälla vid olika händelser som kan inträffa, exempelvis då avvisning av en elev ska ske från klassrummet.
- Det är lika viktigt att eleverna kopplas in i arbetsmiljöarbetet som i arbetet mot kränkningar. Lagen jämställer elever och personal i arbetsmiljöhänsyn.
- Skolans arbete med ordningsregler kan också inlemmas i det främjande arbetet.

EXEMPLET HALMSTAD KOMMUN:

Från skadestånd till ett fungerande arbete mot trakasserier och kränkningar

Kränt men upprättad – elvaårige Andreas fick en ursäkt och Halmstad har vänt en negativ trend

Andreas blev en av de elever Barn- och elevombudet, BEO, beslutade om ett högt skadestånd till, 307 500 kronor. För Halmstad kommun blev det en väckarklocka och inledningen på ett långsiktigt arbete för starkare värdegrund och bättre rutiner när trakasserier och kränkande behandling uppstår. Och en djupare förståelse i hela kommunen för vad skollagen och diskrimineringslagen säger.

– Jag såg att vi hade gjort fel. Och att vi måste förbättra vårt arbete. Vi måste lära oss leva vår värdegrund, säger förvaltningschefen i Halmstad kommun, Margareta Perborg.

– Det har blivit mycket bättre. Det är som natt och dag. Jag vill ge Halmstad kommun en eloge för att de agerat så kraftfullt, säger Andreas pappa.

ANDREAS BERÄTTELSE

Det var ett gäng grabbar som ända sedan förskolan hade tagit för vana att dra mössan av honom, kasta den i vattenpölar, kalla honom saker, sätta krokben för honom, dänga till honom när de spelade fotboll, smälla till honom i klassrummet när läraren vände ryggen till. Så gick det till på Esperedsskolan i Oskarström utanför Halmstad, även bland dem som var sex–sju år gamla.

Andreas hade bitit ihop, inte försökt ge igen. När han sökt hjälp hos läraren hade han fått svaret: ”Gaska upp dig nu, det är inget att bry sig om!”

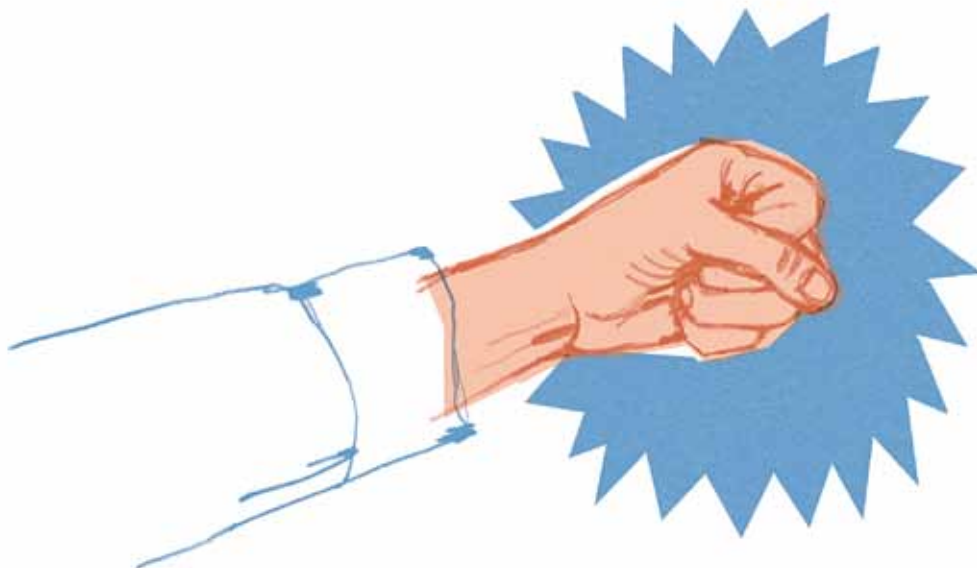
Föräldrarna påtalade problemet ofta. Jodå, skolan kallade till samtal. Men sedan hände inget. Andreas började sova dåligt på nätterna. Han fick magont och var tvungen att stanna hemma från skolan vid ett flertal tillfällen. Andreas föräldrar försökte igen kontakta skolan. Jodå, sade rektor, det här ska vi ta tag i.

Andreas försökte själv säga ifrån. Han berättade brottstycken för sina föräldrar. Vid ett tillfälle skrev han själv ett brev till rektorn, där han bad om hjälp för att slippa sina plågoandar, ett brev som rektorn tog så hårt att han omedelbart inrättade ett stödsystem för Andreas, en kontaktperson som Andreas kunde vända sig till på rasterna. Då upphörde också de värsta kränkningarna under en period av

några månader. Men rektorn slutade och kunskapen om Andreas utsatthet vandra inte vidare till nästa rektor.

Vid ett tillfälle blev Andreas hotad med kniv i skolan. Ingen rapport till föräldrarna eller till skolans trygghetsteam gjordes. Tre killar brottade ner honom och sparkade honom i mage och bröstkorg och spottade på honom där han låg i leran. Ingen kontakt togs från skolan. En morgon, på lektionen, drämde en kille till honom med ett brännbollsträ över kinden – det såg 20 klasskamrater, men läraren såg inget. Slaget var så kraftigt att Andreas tvingades gå till läkaren och dra ut tanden. Ändå togs ingen kontakt från skolan, eftersom läraren fick olika versioner från de bägge pojkarna när hon skulle undersöka saken, och hon lät därmed saken bero.

Morgonen efter händelsen med brännbollsträet mot kinden står Andreas pappa utanför rektorns kontor och vill ha en diskussion om situationen på skolan.

Rektorn meddelar att hon "inte kan engagera sig i enskilda fall, det får du ta med klassläraren". Andreas pappa gör klart att om han inte innan nästa dags utgång får ett konkret svar på vad skolan tänker göra åt Andreas situation så ser han ingen annan utväg än att anmäla skolan. Svaret uteblir och Andreas pappa skriver en lång anmälan till Barn- och elevombudet, BEO. En berättelse där han noggrant återger vad som hänt. Så här inleder Andreas pappa sin anmälan:

"I början av oktober 2008 så satt jag dagarna före Andreas födelsedag vid hans sängkant på kvällen. Jag frågade som många föräldrar gör vad han helst önskade sig på sin födelsedag, jag blev chockerad, djupt ledsen och allvarligt oroad över hans svar: Pappa det enda jag önskar mig är att ingen skall vara elak mot mig i skolan på min födelsedag. Detta är i min värld ingen normal önskan ifrån en pojke som skall fylla 9 år, det var också här som vi verkligen förstod djupet av den fruktansvärda mobbing som Andreas systematiskt utsätts för i sin skola."

Anmälan var av så allvarlig art, och så väldokumenterad att BEO efter utredning beslutade om det dittills högsta skadeståndskravet; 307 500 kronor.

FÖRVALTNINGSCHEFEN: "JAG BLEV BERÖRD AV POJKENS ÖDE"

Chefen för Barn- och Ungdomsförvaltningen på Halmstad kommun, Margareta Perborg, minns tydligt när hon fick ta del av utredningen.

– Jag insåg att vi hade gjort fel. Det fanns missar i dokumentationen. Man hade missat i kontakten med föräldrarna. Kanske hade vi kunnat stoppa det här långt tidigare om vi sett mönstren.

BEO-kritik brukar vara ett tungt slag för kommunerna. Ansvariga drabbas av förnekelse, slår ifrån sig: "Det stämmer inte, vi har gjort vad vi har kunnat"; "Ni på Barn- och elevombudet begriper inte hur det är i skolan." Men så tänkte inte Margareta Perborg.

– Om vi i det läget hade blånekat så hade det blivit ett helt annat scenario. Jag tror att vi skulle ha förlorat i en rättegång. Sedan blev jag uppriktigt berörd av pojkens öde. Det tog mig hårt. Jag minns att jag i samband med det avslutande mötet med pojkens förälder bad om ursäkt å kommunens vägnar.

Ursäkten kom även genom ett pressmeddelande i samband med uppgörelsen. Efter att ha kommit överens i godo blev skadeståndet 99 000 kronor.

Men hur skulle Halmstad se till att det inte hände igen? Hur skulle man lära sig av detta?

CHEFER MED KLUVNA MINNEN FRÅN SKOLAN

Vi träffas upp i kommunens lokaler på Kungsgatan i Halmstad. Runt bordet sitter fyra vuxna som är satta att ansvara för att det som hände den nu elvaårige Andreas inte ska hända igen; barn- och ungdomsnämndens ordförande, barn- och ungdomsnämndens vice ordförande, förvaltningschefen och funktionschefen för utveckling och kvalitet. Fyra vuxna i chefs- eller beslutsposition med kluvna minnen av sin egen skolgång. En minns sin sadistiske lärare som skrattade ut henne inför klassen. En annan fick rabbla bibelverser och se sina klasskamrater bli agade. En tredje glömmer inte dagen hon ritade en fjäril med röda spröt och läraren gjorde klart inför hela klassen att de hade fel färg. Och den fjärde bär på minnen om skolkompisar som mobbades. Alla fyra har också minnen av den goda läraren – och vet hur viktig en enskild lärare kan vara för en elev. Och att skolminnen följer med hela livet.

– Vi i chefsposition måste lära oss leva vår värdegrund, säger Margareta Perborg.

NYA RUTINER PÅ FÖRVALTNINGEN

Tillsammans med barn- och ungdomsnämnden utvecklades rutinerna för hur de skulle informera om anmälningar. Från och med nu fick nämnden en skriftlig redogörelse för vad anmälningen gick ut på och vad som låg bakom. Tidigare hade rapporteringen skett muntligt. ”Så att man slipper läsa om det först i tidningen”, som ordförande i barn- och ungdomsnämnden uttrycker det. De upprättade en tydlig arbetsgång för hur man ska agera när det blir en anmälan. Så långt allt väl.

Men hur skulle Halmstad bedriva det främjande och förebyggande arbetet? Den som fick mest att göra i det avseendet var funktionschef för utveckling och kvalitet, Ann-Mari Mäkikangas. Hon tog tag i det långsiktiga arbetet med att stärka värdegrundsarbetet i förvaltningen. Hon tog bland annat hjälp av genuspedagogerna, som fanns inom förvaltningen sedan tidigare. Med projektpengar från Sveriges Kommuner och Landsting kunde också två jämställdhetsutvecklare anställas som bland annat coachade personal på skolorna i deras likabehandlingsarbete. Jämställdhetsutvecklarnas tjänster är nu ordinarie.

LÄRANDE MÖTEN

Ann-Mari Mäkikangas håller regelbundna så kallade Lärande Möten, mötesforum dit förvaltningens samtliga rektorer kallas, liksom skolområdeschefer, verksamhets- och utvecklingskonsulter och berörd personal på förvaltningskontoret. Under mötena, som varar hela dagen, får de medverkande möjligheter att tolka lagen och

styrdokumenten. Utifrån verkliga och fiktiva fall samtalar de om den nya lagstiftningen och dess konsekvenser för skolvardagen. De tittar på olika beslut från BEO. De hittar modeller för gemensamt lärande genom att rektorer berättar för sina kollegor om ärenden de hanterat, hur de tänkt och vad de lärt sig.

– Ambitionen har varit att vända hantering av klagomål på enstaka skolor till ett lärande för alla skolor, säger Ann-Mari Mäkikangas.

Därutöver arbetar de med opponering på varandras likabehandlingsplaner. De utarbetar prov med kopplingar mellan händelser i förskolan/skolan och skollagen och diskrimineringslagen, prov som används av rektor med personal.

– Det är ett pågående lärande som vi inte släpper taget om. Det kommer ju hela tiden ny personal som måste bli involverade. Det handlar om att skapa ett gemensamt lärande och en gemensam medvetenhet, säger Margareta Perborg.

SKOLLAGEN ETT PARADIGMSKIFTE

Ann-Mari Mäkikangas anser för sin del att den nuvarande skollagstiftningen, som började med barn- och elevskyddslagen, innebär en mindre revolution kring hur vi ser på skolans verksamhet.

– Lagen har inneburit ett paradigmskifte. Innan barn- och elevskyddslagen kom 2006 så sysslade skolan med antimobbingsprogram och liknande, men lagen skärper upp arbetet något oerhört. Jag minns att någon jämförde den med lagen mot barnaga som kom på 70-talet. Fortfarande förekommer äga, men människors rättsmedvetande har ändrats radikalt och barnaga är verkligen inte heller socialt accepterat. På samma sätt kommer barn- och elevskyddslagen att i grunden öppna upp och förändra tankarna på hur vi i förskolan och skolan ser på kränkningar, diskriminering och trakasserier. Att det inte får förekomma och att det inte är socialt accepterat. Men man måste inse att det tar tid.

ARBETET HAR GIVIT RESULTAT

Under förra vintern inträffade ett nytt ärende på en annan skola. Det gällde tre pojkar som brukade leka tillsammans, men leken hade gått över styr. De hade kissat i snön och två av pojkarna hade tvingat den tredje att röra vid kisset. Det blev en ny anmälan till Skolinspektionen. Funktionschef Ann-Mari Mäkikangas berättar:

– Men då hade skolan agerat helt korrekt och det ansåg även Skolinspektionen. Den vikarierande rektorn hade gjort en rapportering, kontaktat föräldrarna, skolsköterskan, kuratorn. Personalen hade pratat med de involverade eleverna. Perso-

nalen höll eleverna under särskild uppsikt en längre tid. Personalen hade också på nytt tittat igenom exempelvis elevernas kompisociogram, där eleverna beskrivit relationer till olika kompisar, för att se om man hade missat några tidigare signaler. Jämställdhetsutvecklarna fanns också på skolan för arbete med personalen kring att medvetandegöra, kartlägga, analysera och agera. Så den här gången blev det faktiskt helt rätt. Det visar att vårt arbete givit resultat ute på skolorna.

SKOLOMRÅDESCHEFEN:

”Vi har påbörjat ett långsiktigt kvalitetsarbete”

Efter anmälan hade Margareta Perborg täta kontakter med skolområdeschefen Patrik Engström, som var relativt nyanställd. Patrik Engström samlade snabbt alla 26 rektorerna i sitt skolområde till en workshop för att hantera det som hänt på Esperedsskolan. Han ville starta en diskussion som sedan kunde fortsätta i respektive rektorsteam.

Men strax efter att anmälan kom i maj gjorde Skolinspektionen en flygande inspektion på skolan. Skolinspektionen kritiserade skolan på sju punkter och krävde att Esperedsskolan skulle:

1. ta fram rutiner som säkerställde att alla lärare arbetade utifrån den enskilda elevens behov.
2. säkerställa att åtgärdsprogram upprättades åt elever med behov av särskilt stöd.
3. skyndsamt säkerställa att skolan blir en trygg plats för alla elever och inriktad på lärande.
4. skapa rutiner som säkerställer att alla lärare i praktiken bedriver ett aktivt värdegrundsarbete i enlighet med författningarna.
5. revidera skolans plan mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling så att den uppfyllde lagens krav.
6. säkerställa att alla lärare arbetar enligt gällande läroplan och i enlighet med skolans uppdrag.
7. systematisera sitt kvalitetsarbete, att det följdes upp och utvärderades samt att resultaten omsattes i åtgärder.

KRITIKEN KRÄVDE EN HELHETSSATSNING

– Kritiken grep in i hela verksamheten, både i kunskapsuppdraget och i värdegrundsuppdraget. I och med att de sju kritikpunkterna var så övergripande så såg jag det som ett måste att också arbeta över hela fältet, säger Patrik Engström.

Patrik Engström använde kritikpunkterna för att utifrån dessa bygga fokusområden för utvecklingsarbetet med rektorerna; pedagogisk planering, åtgärdsprogram, skriftliga omdömen och likabehandlingsplaner.

– Vi var tvungna att hitta system så att alla de delarna bildade en helhet. Det handlar om ett elevlyft, att skapa en klassrumsmiljö som stödjer lärandet.

Rektorsgruppen träffades nu var femte vecka och försökte lära av varandra. Därutöver träffades rektorsteamet varje vecka. De försökte vara öppna med vad som fungerade och vad som inte fungerade i den enskilda verksamheten.

– Hur tänker vi kring kvalitet i vår verksamhet? Hur ser systematiken ut? Vad finns det för rutiner som säkerställer kvaliteten? Vi tar fasta på alla goda exempel vi kan hitta. Det är lätt att man blir negativ efter en sådan händelse.

Skolinspektionen konstaterade i sin uppföljning hösten 2009 att arbetet hade påbörjats när det gäller alla kritikpunkter.

HANDPLOCKADE REKTOR TILL ESPEREDSSKOLAN

Den vikarierande rektorn på Esperedsskolan bytte jobb. Då handplockade Patrik Engström Carina Uvenfeldt, som redan arbetade som rektor i skolområdet.

– Jag valde Carina för att jag såg att hon hade de kvaliteter som skulle kunna lyfta Esperedsskolan. Jag uppmuntrar Carina att låta pedagogerna på Esperedsskolan lära sig av varandra, vara med på varandras lektioner för att se vad som fungerar bra och vad man borde ändra på, säger Patrik Engström. Målet är att Esperedsskolan ska bli den bästa i Halmstad när det gäller värdegrundsarbete.

– Jag har flyttat resurser till Esperedsskolan så tillvida att den nya rektorn bara har den skolan på sitt ansvarsområde. Där har pedagogerna fått ett mycket större stöd än tidigare. Det är väl också där vi hittills ser de största förändringarna.

DEN NYA REKTORN:

”Jag lär pedagogerna att inte vara osäkra i kontakterna med föräldrarna”

Oskarsström är en liten bruksort på pendlingsavstånd från Halmstad med äldre trävillor längs huvudvägen. Nissan rinner cirka sju meter bred och delar samhället i två delar. Här finns två mataffärer, två krogar, varav en riktigt bra, och vårdcentral. Hit flyttar de som vill bo i hus utan att bli ruinerade, huspriserna är relativt låga och flera gamla villor står tomma. Mitt bland villorna ligger Esperedsskolan, en vardaglig tegellänga med en välanvänd lekplats utanför.

TRASIGA MÖBLER OCH LÄROMEDEL SLÄNGDES

När nya rektorn Carina Uvenfeldt kom hit strax före skolavslutningen i juni 2010 tog hon en kamera och gick runt och fotade hela skolan, alla trasiga möbler, alla sönderslitna skåp, alla skumma bortglömda vrår, allt som var trasigt, slitet och som signalerade: *det här är ingen bra skola*. Sedan satte hon ihop ett bildspel med 150 bilder och visade personalen. Vissa gillade det, men inte alla. Nästa steg var att beställa en 30 kubikmeters container och uppmana personalen att slänga allt som var gammalt och slitet. Det fanns gardiner som suttit uppe sedan skolan byggdes på 70-talet, gamla trasiga soffor, drivor av uttjänta läromedel.

– Det var ett sätt att få pedagogerna att se på sin skola med nya ögon. Och ett led i att bygga ett nytt varumärke för skolan, där värdegrundsarbetet är den viktigaste delen.

Men det var inte bara den fysiska miljön som var sliten.

– Jag mötte en skola där personalen kände sig tillplattad. De hade jobbat hårt med innehållsfrågorna, de hade arbetat med verksamhetsutvecklarna, arbetsmiljökonsulter och utvecklingspedagoger, men det hade liksom inte visat resultat än. Samtidigt såg jag att pedagogerna var osäkra. De var osäkra på vilka reaktioner de skulle möta när de kontaktade föräldrarna. Och det är inte bra när en pedagog är osäker. Jag försöker jobba jättemycket med att stödja pedagogerna, att de hellre ringer föräldrarna en gång för mycket, att inte vara rädda för föräldrarnas reaktioner. Jag ser också till att aldrig lämna pedagogerna ensamma i jobbiga situationer. Det är jag som är ytterst ansvarig för verksamheten och det vill jag att de ska vara trygga i.

STÄLLDE SIN DÖRR ÖPPEN

Det fanns ett trygghetsteam. Det leddes av skolkuratoren som inte var på skolan mer än någon dag i veckan. Carina Uvenfeldt tog själv ansvar för trygghetsteamet som hon menar är skolans enskilt viktigaste arbetsgrupp. Hon har placerat sig mitt i skolverksamheten och har sin dörr öppen hela tiden för de lärare eller elever som vill ställa frågor till henne.

– Jag är med i verksamheten, jag är ute i klasserna och pratar med eleverna och får på så sätt inblick i den verksamhet som bedrivs på skolan. Jag är också med på de planeringar och möten som pedagogerna har och återkopplar vid varje möte till kritikpunkterna. Nu under hösten har jag satt upp punkterna i personalrummet och bitt alla att visa på exempel på vad de har gjort på varje punkt, men jag har också varit noga med att jag vill ha exempel som jag verkligen kan se.

– Jag har skapat en systematik i att dokumentera de händelser som inträffar på raster. Vi har tillsammans gjort ett flödesschema över hur man går tillväga som sitter i personalrummet. Jag deltar också i de samtal med föräldrar som pedagogerna har när saker händer.

PLANERNA SKA BLI BÄTTRE

Planerna vill Carina Uvenfeldt utveckla.

– Där har vi hittills beskrivit hur vi jobbar med husmodellen men inte dragit några slutsatser av det. Det räcker inte. För vi har ju gjort en massa bra saker och de kommer inte med i planerna. Det är heller inte optimalt att de löper läsårsvis, att det vi beslutar på vårterminen ska börja implementeras på hösten. Det är en lång sommar emellan. Jag vill att de ska löpa från december till december, säger Carina Uvenfeldt.

Carina Uvenfeldts tanke är att om man ska ändra värdegrunden så måste man ändra allting annat också.

– Det är som en ketchupflaska. Först är det någon som trycker och trycker och det händer inget, sedan kommer jag och kanske trycker på ett annat sätt och då kommer allt. Det händer saker hela tiden nu. Jag jobbar med Skolinspektionens kritikpunkter. Målet är att augusti 2011 ska vi vara klara och förberedda att börja jobba med Skola 2011.

Carina Uvenfeldt hade tidigare en F-5 skola med två förskolor och tvekade att byta jobb. Men just att de har valt henne som rektor stärker henne. Hon känner stöd från sin områdeschef och från förvaltningen. Då blir det lättare att göra ett bra jobb.

– Att kommunen så tydligt tog ansvar för det som hände här på skolan har underlättat mina kontakter med föräldrarna. Man kan föreställa sig hur det trögt det hade varit om kommunen nekat och det hade blivit rättegång, säger Carina Uvenfeldt.

ANDREAS PAPPA: KOMMUNEN HAR AGERAT KRAFTFULLT

När jag ringer till Andreas pappa håller han på att skjutsa Andreas till bandyträningen. Andreas är idrottstokig och skulle helst hålla på att sporta hela dagarna. Andras mår bra i skolan nu. Andreas pappa ser en radikal förändring på sonens skola, kanske tack vare att det kommit en ny och skicklig rektor och skolläda.

– Det märks överallt. Det har blivit mycket lugnare för alla barn. Förr fanns en kultur att inte meddela föräldrarna, men det har ändrats. Nu involverar man föräldrarna, berättar vad som hänt. Det innebär inte att inte bråk uppstår. Men man reder ut dem på en gång. Det är en otrolig skillnad och det ska Halmstad kommun ha en eloge för, säger Andreas pappa.

SÅ HÄR GÖR VI PÅ ESPEREDSSKOLAN OM NÅGOT HÄNDER

Misstanke om någon form av kränkning. Den kan komma från olika håll, t.ex. kamratstödjare, EHT, elever, anonym, föräldrar, klasslärare, annan pedagog.

1. Anteckna på "Dokumentationsblankett" det du har fått vetskap om: Vad har hänt? Vilka är inblandade? När hände det?
2. Meddela klassföreståndaren eller någon i arbetslaget.
3. Klassföreståndaren eller annan ansvarig pedagog ev. i samråd med en kollega gör en bedömning om händelsen är en fråga om diskriminering, trakasseri eller akut/annan kränkning.
4. Föräldrarna kontaktas för information om händelsen.

**DISKRIMINERING/TRAKASSERI/
UPPREPAD KRÄNKNING**

AKUT/ANNAN KRÄNKNING

1. En eller två personer utsedda av trygghets-teamet samtalar med den som blivit utsatt och den/de som utsätter.
2. Samtalen dokumenteras. Original på dokumentationen arkiveras i Trygghetspärmen av ansvarig pedagog i teamet.
3. Vid behov skrivs ett åtgärdsprogram.

Arbetslag, berörda lärare, rektor/EHT (elevhälso-team) samt föräldrar till de inblandade informeras av teamet.

UPPFÖLJNINGAR med alla inblandade i händelsen. (teamet)

Ett åtgärdsprogram upprättas om det inte tidigare har gjorts. Sker ingen förändring efter detta lämnas ärendet till rektor/EHT.

1. Klassföreståndare/pedagogen utreder vad som hänt. Har enskilda samtal med de inblandade.
2. Samtalen dokumenteras. Original på dokumentationen arkiveras i Trygghetspärmen av ansvarig pedagog.
3. Föräldrarna kontaktas och vid behov skrivs ett åtgärdsprogram.
4. Ett datum för uppföljning bestäms.
5. Trygghetsteamet informeras.

UPPFÖLJNING – sker ingen förändring efter detta lämnas ärendet till trygghetsteamet

All dokumentation sparas och sätts i Trygghetspärman under de berörda barnens flikar.

Hur otrygg är skolan?

"En skolelev i veckan begår självmord och i nästan samtliga självmord finns en historia med allvarliga kränkningar och mobbning."*

* Källa: Britta Alin Åkerman, psykolog och professor vid NSAP, nationell prevention av suicidid och psykisk hälsa, Karolinska Institutet

Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning 2011 visar att ungefär 16–19 procent av eleverna upplever att de utsatts för kränkningar. Mellan 7 och 8 procent av alla skolelever är mobbade, vilket är lika med att de kränks eller trakasseras några gånger i månaden eller oftare och de uppfattar att det sker för att såra eller skrämmas. För de flesta upphör mobbningen efter en tid men 1,5 procent av eleverna är mobbade under ett år eller längre tid.

Mestadels äger kränkningarna rum på skolgården, vid toaletterna, i korridoren eller i klassrummet. En hög andel av de mobbade rapporterar att de blivit utsatta för negativa handlingar i klassrummet trots att läraren varit närvarande.

Elever som utsatts upplever vanligen att det beror på deras utseende (smal/tjock), avundsjuka samt att andra är starkare än de utsatta själva. I betydligt mindre grad anger eleverna orsaker som kan kopplas till diskrimineringsgrunderna. Men bland dessa anger flickor oftare än pojkar könstillhörighet som orsak till kränkningen, medan pojkar anger etnisk tillhörighet oftare än flickor.

MOBBADE HAR SÄMRE SJÄLVKÄNSLA OCH FÄRRE KOMPISAR

Utvärderingen visar att mobbningen och kränkningarna urholkar de utsatta barnens självkänsla. Självförtroendet undergrävs ytterligare hos mobbade elever genom att de har färre bra kompisar jämfört med icke-mobbade skolkamrater. Mobbade elever känner sällan tillit till lärarna.

Mobbade elever upplever i mindre utsträckning att deras skolsituation är begriplig, hanterbar och meningsfull.

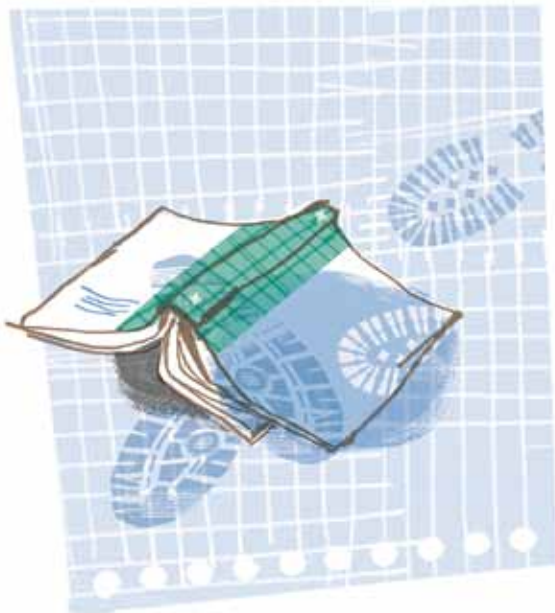
ANMÄLNINGAR TILL BARN- OCH ELEVOMBUDET

- Antalet anmälningar om kränkande behandling till Barn- och elevombudet (BEO) och Skolinspektionen ökar kraftigt. Under 2010 inkom cirka 1 000 anmälningar vilket kan jämföras med 603 under hela 2009. De senaste sju åren har antalet anmälningar om kränkande behandling mer än fördubblats.
- Bakom anmälningarna finns barn som blivit utsatta för hot, förnedring, verbala angrepp, utfrysning, psykiskt och fysiskt våld. Ofta handlar det om flera kränkningar i kombination och under lång tid.

- Av de 603 ärendena som beslutades 2009 riktade BEO och Skolinspektionen kritik mot skolors agerande i 199 fall. Det är en ökning med 188 procent jämfört med beslut som togs året innan.

ANMÄLNINGAR TILL DISKRIMINERINGSOMBUDSMANNEN

- Av de 234 anmälningar som Diskrimineringsombudsmannen fick under 2009 avsåg de flesta grundskolan. Nästan hälften gällde diskrimineringsgrunden etnisk tillhörighet.
- Näst vanligast var diskrimineringsgrunden funktionsnedsättning.
- Anmälningar om sexuella trakasserier handlar i regel om sexuella trakasserier elever emellan och gäller elever i alla åldrar. Inte sällan handlar det om mycket allvarliga och långtgående sexuella handlingar.
- Det förekommer också att elever blir utsatta för sexuella trakasserier av lärare och annan skolpersonal. Dessa anmälningar avser oftast närgångenhet och verbala trakasserier.
- Trakasserier och kränkande behandling är vanligare i särskolan. Andra elever kränker ofta särskolelever och särskolelever kränker varandra.

Amir går i femman. Han blir retad varje dag. Andra elever kallar honom för äckel. Ibland blir Amir även slagen. Amir har ont i magen när han vaknar på morgonen. Han vill inte gå till skolan.

Sara får aldrig sällskap på lunchen. En grupp tjejer i åttan brukar gå förbi henne i korridoren och fnissa och peka. De kallar Sara för hora. Sara är så arg och ledsen att hon inte orkar gå på lektionerna.

SKADESTÅND

- Sedan BEO bildades i april 2006 fram till oktober 2010 har 89 beslut fattats om skadestånd riktade till skolhuvudmän.
- Det hittills högsta krävda skadeståndsbeloppet är 432 500 kronor.
- Skadeståndet har två syften, det ena är att den kränkta eleven ska få upprättelse, det andra är att skadeståndet ska verka påtryckande på huvudmannen att prioritera det främjande och förebyggande arbetet.
- De allt högre ersättningsbeloppen gäller också ärenden som rör diskriminering.

VANLIGT ATT VUXNA KRÄNKER BARN

- Av de 59 ärenden med skadestånd BEO beslutat om fram till 2009 handlar 21, alltså en tredjedel, om kränkningar från vuxna.
- När ett barn eller elev har blivit kränkt eller trakasserad av någon vuxen på skolan råder absolut ansvar. Det betyder att BEO kan besluta om skadestånd trots att skolan har utrett händelsen och vidtagit åtgärder för att det inte ska upprepas. DO kräver i sådana fall diskrimineringsersättning.

FLEST POJKAR KRÄNKES

I 61 procent av alla ärenden hos BEO som ledde till kritik var den som utsatts för kränkningen en pojke. Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning visar på ett liknande mönster. Det är vanligare att de pojkar som kränkts också blir utsatta för fysiskt våld.

FLICKOR BLIR OFTA UTFRUSNA

Flickor uppges vara utsatta i 38 procent av kritikbesluten från BEO. Verbala angrepp är vanligast men även fysiska angrepp och utfrysning är vanligt. Det är vanligare att flickor blir utsatta för kränkningar på Internet och via sms.

Lästips

Skolverkets allmänna råd och kommentarer för att främja likabehandling och förebygga diskriminering, trakasserier och kränkande behandling (2009).

Skolvardagens komplexitet – värdegrundsarbetet i skolan (Skolverket, rapport 354, 2011).

Förskolans och skolans värdegrund – förhållningssätt, verktyg och metoder (Skolverket, stödmaterial, 2011).

Vad fungerar? Resultat från utvärdering av metoder mot mobbning (Skolverket, Forskning för skolan, 2011).

Utvärdering av metoder mot mobbning (Skolverket, rapport 353, 2011).

Skolors arbete vid trakasserier och kränkande behandling (Skolinspektionens kvalitetsgranskning, 2, 2010).

Förebygga diskriminering och kränkande behandling – främja likabehandling. En handledning för att utforma en likabehandlingsplan/plan mot kränkande behandling i förskolan (DO, BEO & Skolinspektionen).

Diskriminerad, trakasserad kränkt. Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier (Skolverket, rapport 326, 2009).

Lika värde, lika villkor? Arbete mot diskriminering i förskola och skola. *Love Nordenmark och Maria Rosén* (Liber).

Attityder till skolan 2009 (Skolverket, rapport 344, 2010).

Du är så jävla ful! En bok om barns utsatthet i skolan. Malin Nääs (red) (Barn- och elevombudet, 2009).

Grövre våld i skolan – vad man vet och vad man kan göra (Skolverket, 2009).

Grövre våld i skolan (Brå, 2009).

Lagstiftningen som vuxit fram de senaste åren ställer omfattande krav på skolors arbete mot diskriminering och kränkande behandling. Många skolor brister i detta enligt Skolinspektionen och antalet anmälningar från elever och föräldrar om kränkningar ökar. Flera kommuner har tvingats betala skadestånd till elever då Barn- och elevombudet drivit ärenden.

Det yttersta ansvaret för en skolas arbete ligger hos dess huvudman – den kommunala nämnden eller den fristående skolans styrelse. Det är inte alltid som det finns systematiska rutiner för uppföljning, kommunikation och stöd mellan skolhuvudmannen och en skolas rektor när det gäller arbetet mot diskriminering och kränkande behandling.

Denna skrift riktar sig till rektorer, skolchefer och skolhuvudmän. Den syftar till att ge fakta, tips och inspiration för dem som vill utveckla arbetet mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Skolverket

www.skolverket.se